

2592.

VASVÁRI PÁL

S A PESTI EGYETEMI IFJUSÁG 1844—1848/9

IRTA

THALLÓCZY LAJOS.

BUDAPEST,
RUDNYÁNSZKY A. KÖNYVNYOMDÁJÁBÓL.
1882.

19322

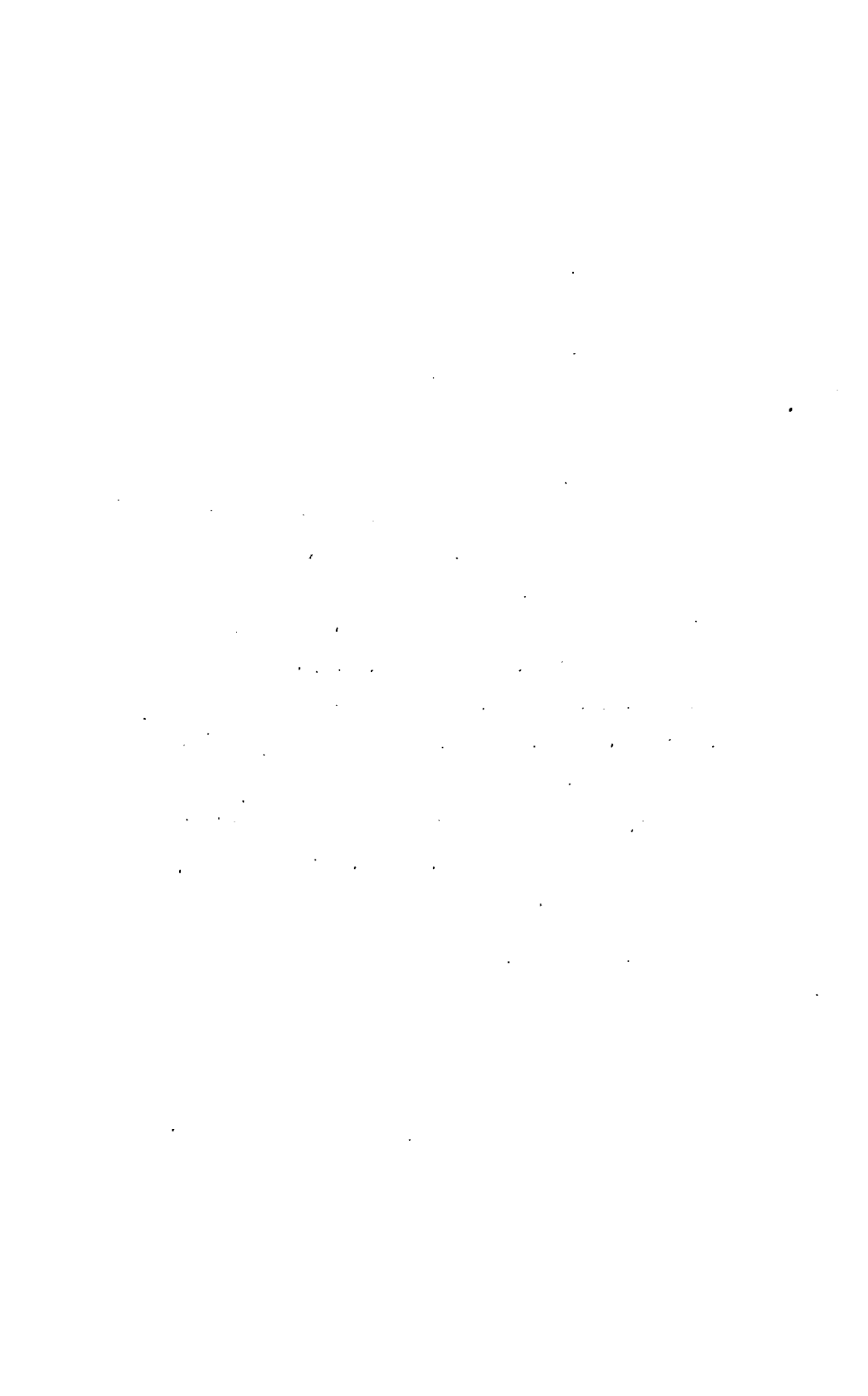

Jelen kis tanulmány Vasvári Pál egyénítése, s korának rajza akar lenni. Mint minden kortörténeti dolgozatnak: ennek is sok a hiánya. A méltányos bizálat tiszte, hogy a szerző tévedéseit helyreigazítsa s ezzel az illető kor viszonyaihoz adatokat szolgáltatasson. Az apróbb részletek mindinkább elmosódnak, a szereplők nap nap után kiölnék; kötelességnek tartám tehát e sporadikus adatok kiadását.

Regjegyzem, hogy e dolgozat eredetileg az „Ellenőr“-ben tárczák alakjában jelent meg; e lenyomat azoknak javított kiadása.

Budapest, 1882. február havában.

Az országos levéltár egyik osztályában, melyben az ötvenes évek alatt működött kerületi főtörvényszékek iratait őrzik, rozoga asztalon, rendezetlen irások, jegyzetkék, számlák közt hevert egy testes irathalmaz. Cson-
tos hivatalnoki kéz mord vonásokkal elkeresztelé: Vas-
vári-iratoknak. Átlapozgatám kíváncsian, vajjon mit rejt
magában e lim-lom. Kifizetetlen szabó-számlák, ban-
kettekre való felhívások, iskolai s önképző köri dolgo-
zatok, lelkes leánykák levelei, az 1848-iki pesti napokra
vonatkozó eredeti adatok, Vasvári Pálnak, vagy mint
előbb hívták Fejér Pálnak szereplését feltüntető iro-
mányok váltakoznak itt érdekesebbnél érdekesebb
társadalmi adatokkal. Valóságos konyhája ez a
pesti márcziusi napoknak, melynek egyik főszakácsa
kétségkívül az oly tragikus halált halt ifju, rokonszenves
népszónok: Vasvári Pál vala. Megolvastuk az elsárgult
lapokat. Őszinte, igaz lelkesedést, tántorithatlan hazafi-
ságot, sok tanulmányt, helylyel-közzel valóságos forra-
dalmi szellemet, sokszor meg bámulatos naivitással pá-
rosult phrazis-tengert olvastunk ki belőlük. Harmincz-
három esztendő lefolyása sem enyészteni el azt a hatást,
melyet e csak közvetett tanuk, ez összefüggéstelen ira-
tok gyakorolnak az olvasóra. A mi tisztünk csak az
lesz, hogy az összefüggést állítjuk helyre az egyes

események közt, pótoljuk a hézagokat a hol lehet, s feltüntetünk némely eleddig ismeretlenül maradt mozzanatot.

I.

A végzet egyes emberek életében szembetűnő, elvitázhatlan szerepet játszik. Megfogja a bölcsőnél, megfordítja serdülő korában, fölemeli, czélt tűzet maga elé, s lesujtja, elenyészteti, forbátot vesz a szerencséért. Vasváriról kortársai, az egy korban iratott bírálatok, a későbbi memoireok mind úgy vélekednek: „Kár érte; ember, nagy ember lett volna belőle.“ Egyik-másik a Kossuthéhoz méri ékesen szólását, a másik erélyét, szervező tehetségét, a harmadik emberekkel bánni tudását, valamennyien pedig szép s korához mérve alapos képszerűségét emelik ki. Szereplése minősze öt évre terjed. Az 1843 ik év őszén jött Pestre fel, — mint 16 éves ifjú — az egyetemen felállított első évi philosophiai cursusra. A negyvenes évek deákja elvégezte a maga négy grammaticai osztályát, el a két a humaniorát: a poetaságot s a rhetorságot, aztán feljött Pestre philosophiát, physikát hallgatni.

Vasvári, családi nevén Fejér, szatmármegyei görög-katholikus, vagy a hogy a felvidéken hívják orosz papnak volt a fia. Aki ismeri az orosz papság állapotát, tudja, hogy az isten nem áldotta meg őket nagy földi javakkal. Többnyire maguknak kell harangozniok, hogy közmondással mondjuk meg az igazságot. Fejér

Pálnak az atyja, ugyancsak Fejér Pál aránylag jobb sorsnak örvendett. A nyírségi kerület confessariusa volt s Nyír-Vasváriban a nemzeti iskolának igazgatója. Nyír-Vasvári a nagy-kállai járásban fekszik s ma 1287 lelket számít lakosai közé; ezek között 838 a görög-katolikus, az orosz, kik közül nincs egy is, ki ne a magyart vallaná anyanyelvének.

A nyíri, hajdusági oroszok vérökre, érzelmökre, külsejökre valóságos magyarok. Büszkén eredzetetik magokat a Bocskay-hajdútól, idegen a nyelv előttük, melyen hivatalosan dicsérik az istent. Papjaik, legnagyobb részt, ugy a multban, mint most is, nemcsak magyarok, de vetekednek a környékbeli egyéb vallásuakkal hazafiságban.

Ha van ugynevezett race-magyarság, mely a nemzeti erények s nem erények csorbitatlan teljességével dicsekedhetik: a szabolcsi, debreczenvidéki s szatmármegyei magyar hajdúság az. A hivatalos statistika is az ország legmagyarabb vidékének mondja: kerek száz perzentnyi erejűnek tudja ott nemzetünket. Oly vidék ez, ahol nem lehet magyarnak nem lenni. Beolvasztottak ott fölös számmal görögöt, rácot, oláhot, felszívták s magyarrá tették a zsidóságot; büszke, nemzetére tartó faj ez, mely nemzetségét, ereje érzetében, előbbre teszi a többinek.

Idősb Fejér Pál művelt, szelid lelkületű ember volt, ki gyermekeinek jó nevelést adott. Családja — ha jól következtetünk — Bocskay-féle armalis hajdu család.

Anyja ugyancsak derék magyar asszony a rajongásig szerette gyermekeit. S itt ismét általános dicséretet kell mondanunk a görög-katolikus papságra. Átnyomorogják a seminariumot, végig böjtölnek négy évet, megszenvedik az olajos-paszulyos konyha gyönyörtiségeit, alig hogy elvégzik tanulmányaikat, felszentelésök előtt — ha családot akarnak alapítani — meg kell nőszülniök amugy sebtében. S mégis rendkívül nagy az a contingens, melyet e sanyargó, hogy ugy mondjuk kaszt, a felső vidék értelmiségének szolgáltat.

A fiukat valahogy csak fölnevelik, de a leányok — mondhatni — csak a clericusokra vannak utalva. Megható rajzot lehetne írni a szegény orosz papleányokról. Fejér Pál anyját már tanuló korában elvesztette. Irataiból kitűnik, hogy a rajongásig szerette. Atyját hasonlókép bálványozta, s ugy látszik a tanító-pályára kedvet tőle kapott. Már gyermekkorában érezte, látta a tanítóállás nyomoruságát, lelkesült a „felvilágosodás apostolaiért“ s francia izü világboldogító későbbi eszméinek alaptényezőitül vette. Már atyja mellett igen sokat tanult, s mikor 1837-ben principistának bekerült a nagy-károlyi piaristák gymnásiumába, csakhamar legkiválóbb tanulónak ismerték. Szorgalmas volt a tulzásig, a mellett gyors és éles eszü, s mindig a végső következtetésekig menő.

A nagy-károlyi kegyesrendi társház egyike volt a népesebbeknek ; 1843-ban, mikor Vasvári gymnasiumukban a hatodik osztályt végezte, tizenhárom tagot szám-

lált; derék, magyaros érzelmű tanárok egytől végig, kiknek gyönyörűségök tanítványaik boldogulásában telt. A tanítási rendszer ugyan még mindig a régi latinos vala, de a tanulmányok nagyobb részét már magyarul adták elő. Az átmenetet élték a kizárólagos latin világtól a nemzeti magyar irányhoz. A fegyelem szigorú, a növendékekkel megértették a tekintélyek szükségét. Vasvári, ki szegény deák létére jótéteményekben részesült, nemcsak a szellemi, de tényleges hála kötelezettségét is érezte a piaristák iránt. Manapság a kézcsók kiment a divatból s a hét-nyolcz esztendőös „első éves“ gymnasisták orrolnak, ha tegezik őket, a tizenkét-tizenhárom esztendőösök megkomolyan kívánják, sőt megvárják az „ur“-at. A szerzetes gymnasiumokban értették a módját, hogyan kell a gyermekekbe alázatosságot oltani. Mikor Vasvári 1843-ban Pestre fölkerült, világias helyen növelkedett pajtásai csodálkozva nézték, hogy mily jámborul csókol Pál ur minden papnak kezét, szorgalmasan járogat a templomba. S még mikor socialista elveket kezdett is vállalni, bizonyos féltékenység mindig erőt vett rajta, ha papokkal állott szemben. Csak a papiroson tudta kiméletlenül ostromozni a „durva középkor“ sötétségét.

Mint említők, társai között mindig „eminens primus“ volt. Tanárai közül Pater Innocentius Vida volt a concionator Hungaricus, a magyar szónok. A sokat olvasott tanár bizonyos rokonszenvvel viseltetett a komoly törekvésű ifju iránt, beszerezte nevelőnek, átnézte majd rossz, majd jó verseit, könyveket kölcsön-

zött neki, szóval megtett mindent, a mit jó tanár kedves tanítványaival megtenni szokott. Atyját N.-Károlyban előnyösen ismerték, s nagy összeköttetései voltak, szerencsére, mert különben ifj. Fejér Pál sem kerülte volna el sorsát, tán mint valamely hegymögi falu papja merenghetett volna a sors változandóságán.

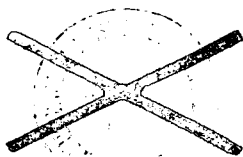
Nagy-Károlyban igen szép állást foglaltak el akkor a gróf Károlyi-család tisztjei. A grófi család urilag viselte magát tisztviselőivel szemben; s azok már akkor is biztos, aránylag mondhatni jólétnek örvendtek. Pártolták a nemzeti irodalmat, segélyezték a hol, s a mennyiben tehették a hazafias célra törekvőket s a jelesebb deákokat pályájok megnyitáig protegálták uroknál is. Fejér Pálban már gyermekkorában megvolt az a bizonyos valami, mely vonz s szeretetreméltóvá tesz. Megszerették a csöndes jó fiút, ki bámulatos türelemmel tudott a legostobább fiukba is lelket önteni, eltűrni a mások tiszteletre igen, de szeretetre nem méltó gyöngeségeit. 16 éves korában már olyan volt, kit „kedves fiúnak“ mond a társaság. Lassú, de csengő hangon mondott felköszöntőit, itt-ott nem ügyetlen verseit, szép szavallatát örömmel hallgatták ismerősei, s kivált az igaz magyar matrónák jósoltak neki tisztos carriéret. Szegény jó nénik még Pesten is fölkeresték leveleikkel, s 1848-ban, mikor Vasvári barricadeokról álmodozik nagy kenettel írják neki: „lám kedves Pál öcsém, megmondtam magának még a férjem nevenapján, mikor Veresmarty ver-

sét olyan gyönyörűséggel mondotta, hogy magából jámbor, derekas ember leszen “

Barátai, iskolatársai bálványozták. Az a szerencséje is megvolt, hogy irigye nem igen akadt. A mások egyéniségét nem bántotta, haladt, de nem másokon keresztül. Gyermekkori barátjai, egyik papnövendék, másik gazdasági irnok, ügyvédbojtár rőfnyi leveleket irnak nagyságáról, mikor nevét nyomtatásban látják, kedvéért ledobnak elevent, holtat a Parnassusról s minden ügyes-bajos dolgukban gyermekes odadással hozzá fordulnak. Volt neki egy jó barátja Kecskés Antal, ungmegyei papnövendék, ki az ő sorsát minden phasisában a Páléhoz kötötte. Vakon bizott benne. Az isten után Fejér Pál következett s csak azután főnöke a munkácsi püspök Popovics Bazil. S így vonzotta magához mindazokat, kik vele érintkeztek.

Ifjúkori irásai — mint a gyermekifjaké általában — telvék phrasisokkal, költői metaphorákkal, de mégis itt-ott felcsillog a gondolkodás szikrája is. A haza és fajszeretet, minden sorába be van oltva, daczára annak, hogy nem hordja szájában.

Ilyen gyermek volt Fejér Pál, mikor nagy reményekkel, jó tanácsokkal s a jó Szabóné pogácsáival, apja áldásával, de édes kevés pénzzel feljött Pestre, annyit száz más ifjuhoz hasonlóan: tanulni. Hekl a n.-károlyi uradalmi igazgató meglehangú ajánlatokkal, bizonyítványokkal látta el s lelkére kötötte, hogy a méltóságos grófot ne mulasztja el fölkeresni. Kapott még egy

ajánlatot Bártfay László fiscalis urhoz, kinek salonjáról Toldy Ferencz oly kedvesen emlékezik. „Szegény legény vagyok“ írja két nappal felérkezése után 1843. szept. 3-án, „huj de hidegek a házak, fagyos az ember itt Pesten.“

II.

Fejér Pál 1843-ban elérte azt, mire minden gyermekifju oly hévvel vágyakozik. Egyetemi polgárrá lett; rang, melynek csak „dominus“ a czime, de azért a pedelluson kívül mindenkinek parancsol. Az igaz boldogság; kora, csak a czélt tüzzük ki, az eszközök, azok maguktól jönnek. Valóságos aurea aetas, a hol az aranyat a csalódások folyama homályosítja el lassankint.

A negyvenes évek ifjusága Pesten és Budán külön társadalmi elemet alkotott. A budai civis megátalkodott német, mely sem nem balad, sem nem marad, hanem Jozsueként meg akarja állítani a napot. Legnagyobb ambitioja, hogy a hivatalnok fizessen több házbért, a hegyvám legyen kisebb, s a deákok igyanak ugyan bort, de ne lármázzanak. A pesti lakosság — nagyszámu kereskedelmi testületével nagyobb intelligentiát képvisel, polgáraik közt akadnak már olyanok is, a kik tudják, hogy Pest Magyarországbn van, sőt a város érdekeit nem látják ellentétben az országgal, de a zöm nem érez, idegen még — leányzó, kit álmából föl kell költeni. A hivatalnokok — kevés kivétel — nem részesei a nemzetiesedésnek. Marad az írók, művészek s a deákság lelkes csapatja. Mig a mai ifjuság egy-két évtized tagadhatlanul erős

nemzeti áramlata következtében legjáva részben magyar társadalomra talál s tisztán a tudás elsajátítására vetheti magát — a negyvenes évek ifja egyéniségével hatott az indolens nem-magyar tömegre. Jó részben utörök, kik a latinos korszak légkörében is magyarságukban megedződtek.

A fegyelem pedig nagy volt. Szegény egyetemi pedellusok, a ti fénykorotok letűnt. Ma napság legföljebb a szigorlatoknál adandó „tiszteletdíj“ mennyisége szabja meg értéküket, vagy ha nagyobb ünnepeken diszöltözetben pompáznak a kari jelvényekkel, akkor keltének föltűnést, vagy tán akkor sem. Régen az erkölcsök censorai voltak. Színházba engedély nélkül, bálba egyedül járni — crimen vala, a korcsma s a nyilvános pipázás tiltott dolog. A pedellus körüljárt, mint az éhes oroszlán s a ki konczt nem vetett, azt megette, persze, ha a konc nem volt elég nagy, akkor is. A mostani decánok is sokkal kegyesebb emberek, a ki tauul, szorgalmas — hasznát látja, ha nem önmaga bánja. Az eljárás rövidebb. A decani audientíanak ma napság hamaros vége szokott lenni. Akkor tanulni kellett, őrizet alatt volt a „nemzet reménye“ s nem utalták őket, mint most — helyesen — szokás, a társadalomban rejlő ezerféle pallérozó tényezőkhöz.

Fejér Pál, mint sok szegénysorsu kortársa, nevelőnek állott be. Bártfay László, gr. Károlyi György titkára hathatósan pártfogolta a szerény ifjut. A vidéki diák nagyon meglátszott rajta. Még nem tudta, hogy

nem mindenkivel szemben kell alázatosnak lenni. A divatnak édes keveset hódolt, kortársai egyhangulag állítják, hogy deák korában, s mint jogász is feltűnő hanyagsággal öltözködött, csak 1848-ban kezdett el pompáskodni. Mikor az egyetemre került, társai között csakhamar kitűnt. Igaz, egyike volt a jobb tanulóknak Pesten is, szorgalmas, kitartó, de nem ezzel hódította meg tanárait s iskolatársait. Határozott tehetsége, mely egyszeri beszélgetés alkalmával feltűnt, szerény magaviselete s a lelkesedés, mely apróbb dolgokban is élénken nyilvánult, mindenkivel megszerettették.

Tanárai a logikai osztályban voltak: Ranolder János, a kath. vallásból, a magyar nyelvből: örökemlékezett Horvát István, a metaphysikából Werner, a históriából Reisinger János, ki legelső kezdett magyar előadásokat tartani a történelemből, nagy ismeretű, de kritikátlan ember s a mathesisből az öreg Wolfstein, ki nem tudott magyarul.

A második évfolyamban 1845⁵/₆-ban a physikát vettán tudósunk Jedlik Ányos adta elő. Az előadás nyelve már jobbra magyar volt ugyan, de a latin nyelv, még sok tekintetben szerepelt. A tanárnak annyiban nagy tekintélye volt, mert az ifjak nemcsak a katedrán, de a közéletben is tanítójuknak vallották.

Még most is érthetetlen az a hatás, melyet Horvát István, főntebb elősorolt tanárok között a legnépszerűbb, tanítványaira gyakorolt. Nem említjük óriási tudományát s azt a vaskövetkezetességű szorgalmat, melynek láttára

azt hisszük, hogy egy embeöltő meg sem bir ennyit, de hatása az ifjakra olyan, minőt sem előtte, sem utána magyar tanár nem gyakorolt. Apostol volt. Nem lelünk szót a magyar nyelv gazdag kincsében, melylyel e tűzvéru ember befolyását korára kellőkép jellemezhetők. Lelkét adta oda hallgatónak, melyet nem törült ki onnan sem forradalom, sem elnyomatás. Többet is használt ő a magyarságnak, mint száz hivatalos intézmény. Megvolt benne a magyar fajnak az a meggyőző becsületessége, mely ellenállhatatlanul hódít, a nemzet elvitázhatlan gloire-ja tudását belevéste ifjakba, kiknek még nagyatyjuk Würtemberg polgára volt, ifjakba, kiknek vére, minden volt, csak magyar nem. Most már elgondolhatni a hatást a tiszta magyar ifjakra, kik kétszeres magyarokká válnak. E férfinak volt kedvencze Fejér Pál. Kedve telt a szerény, sápadt ifjuban, ki átható kék szemével áhitatosan csüggött a mester szavain. Ez években Horvátunk már betegeskedék, de tüze nem mérséklődött, tanult, irt, tanított. Fejér Pál már Pestre jövetelekor irogatni kezdett, eleinte stylgyakorlatokat, majd verseket, s a mint az egyetemi könyvtárhoz jutott, nekiesett hazai történetünk kutfőinek s apróbb történeti életrajzokat állított össze.

Már Fejér Pál Pestre jövele előtt virágzott itt egy irodalmi társaság. Lelkes fiatal emberek, kik alkotó tehetséget éreztek magukban, összeálltak, olvasták a poetákat, Vörösmartyt, Garayt, 1843/4-ben csodálták az álnév alatt irogató Petőfit, figyelemmel kísérték az

Athenaeumot s az irodalmat, mi a csekély számnál fogva nem is volt oly nehéz dolog, s a mi fő, szorgalmasan irták a verseket. Ma önképző-körnek neveznék az ilyen társaságot, akkor több volt. Az íróvilág szerves egybeköttetésben állott egymással, tekintélyeket ismertek ugyan, de a lánczolat megvolt legsalóbb s legelső között. A verset író ifju akkor is első nyomtatott versét belépti jegynek tekinté a Parnassusra s csakugy hitte, hogy Vörösmarty lesz belőle, de állotta a kritikát is. A kortársak egész sorozata vett részt ennek az irodalmi társaságnak a munkálkodásában. Ott volt Gajzágó Salamon, ki gondolná a mai államszámvevőszéki kitünő elnökről, hogy a mily csinos verseket irt, oly szigoru kritikus volt. Csemegi Károly, ki drámairó talentumnak tudta magát, b. Nyáry Albert, akkor encyclopaedista a történeti tudományok terén, ma első czimertudósunk, Funták Sándor, Korányi Frigyes, Békey István, Oroszhegyi Józsa, Gál Jenő, Kopcsányi, Bogma Károly, Bulyovszky Gyula, Huszár László, Sükei Károly, Matolay Etele stb.

Aki deákkorában önképző-köri matador volt, tudni fogja mily édes a győzelem koszoruja. Egy-egy csengő vers, nehány könyv elolvasása után megszületett „önálló“ tanulmány, a helyzet magaslatára emelik a szerzőt. Örülünk a sikernek, egymást bámuljuk, egy-egy beadott „munka“ bírálatára több időt fordítunk, mint akármelyik classicus elolvasására. S mégis, ha a csalódás füstje elszáll, az édes órák, a szivből jövő taps emléke elfe-

lejthetlen előttünk. Az a negyvenes évbeli pesti irodalmi kör is százankint produkálta a verset, a történelmi beszély csak úgy ömlött, nyelvészeti kérdésekben meg egymást multák fölül.

A Trattner-Károlyi ház uri utcabeli bejáratától jobbra ma sötét, mindenféle portékának szolgáló rakodó szobát vehet észre a figyelmes szemlélő. Nagy vasajtó őrzi a bemenetet. 1843—1846 az aranyos ifjak itt ostromolták az Olympust. A szoba közepén egy türelmes asztal állott, melynek a vita hevében sokat kellett szenvednie a t. cz. tagok ökleitől. A fal mellett ócska diván pompázott, melyen rendszeren Vas Gereben szokott pipáztatni. A bejáró ajtó mellett egy föstetlen szekrény ékeskedett, a falon vivó-kardok. Trattner a hazafias könyvnyomtató ingyen engedte át e helyiséget a kör czéljaira, később Fejér Pál maga is oda költözött. A kör elnöke eleintén Elefánty Sándor volt, pénztárnoka Oroszhegyi Józsa, jegyzője Sebő Gábor.

E szobában olvasgatók fel egymás dolgozatait, itt bírálták meg egyszersmind pipaszó és kardcsattogás közben. Pénzre nem igen volt szükségök, fűtésre télen nem sokat költöttek, az 1844/5 tanév nyári felében 5 pengő forint s 12 kr bevételök volt, a tagok ugyanis 3 huszast fizettek, csak Matolay Etele fizetett 4 huszast. A kiadás nem nagy, Garay verseit s papirost vesznek, könyveket köttetnek be s a „hivatalos lapot“ adták ki.

A körnek hivatalos lapja: „Egyveleg“ czimmal

jelent meg. Minden vasárnap egy-egy szám hagyta el az irodát, mert a szerkesztő egyuttal másolta is. 1845-ben a szerkesztő Békey István volt. A megbirált s jónak talált dolgozatok a bírálatokkal együtt külön biboros kötésű emlékönyvekbe köttetének. Az „Egyveleg“ a gyűlések rajzát adta rendesen; kitűnik ezekből, hogy bizony néha a t. cz. tagtársak majdnem birokra keltek, aztán le-lemondogattak, míg ismét meg nem békéltek.

Fejér Pál, bár a körnek csak bíráló tagja volt, eleitől kezdve főszerepet játszott. Sokat, legtöbbet dolgozott. Irt balladát, ódát, történeti beszélyt, filosofiai s históriai értekezéseket, szóval mindent. Versei tetsettek ugyan, de hogy úgy mondjuk, nem imponáltak, valamennyien azt hitték: ilyet ők is tudnak. Gajzágó Salamon a legszorgalmasabb bírálók egyike nekiváltott néhányszor s jól megrendszabályozta a lapos strophákat. Históriai értekezései azonban határozottan kiváltak a többieké közül. Sokat, jól olvasott, az okleveleket is figyelemre méltatta s a hol lehetett, kerülte a másodkézbeliséget. A styl virágos s néhol homályos, akár a jelenések könyvéé. A dialectikában kivált b: Nyáry Albert. Mindenbe belékött. Kritizált, nyomozott s ha egyéb dolga nem akadt, témákat irogatott s azok fölött disputált Fejér Pál. Apró konok betűi, melyek szakasztott másai mai irásának, szinte provokálják az olvasót. Egyszer azon vitatkoznak: ki volt nagyobb Mucius Scaevola, vagy Obilics Milos? (A szerb hős, ki a Rigómezei csata után 1387-ben Murad császárt megölte), máskor Cice-

rólul tépik le a characteret. Valamennyien elveket keresnek a históriában, a szabadság és zsarnokság themái töltik el őket.

Az ilyen vitatkozások a tagok előadási képességére nagy hatással voltak. Fejér Pál, kinek gyönyörű organuma volt s az istentől adományban birta a lelkesítés tehetségét, itt képződött lassanként szónokká. Stylusán meg is látszik később a szónokiség nyoma. Sokkal jobban beszélt, mint irt. A költői hasonlatok, a virágos fordulatok édesen hatnak csengő beszéd közben, míg a stylusban olyanok, mint a tulédes tészta, eluntatják az olvasót.

Természetes, hogy az irodalmi kör tagjai mind demokraták. Kezdenek németül olvasni, Fejér Pál francziául tanul, Michelet, Cabet, Hugo Victor s a franczia romanticusok kerülnek napi rendre. A társadalom ezerféle bajaival, a franczia forradalom, a jobbágyság, a magyar nyelv szerény elterjedése képezik a beszéd tárgyát. Az ifjak egyuttal a közügyek iránt is érdeklődnek s kezdik megvitatni az ország dolgát. E vitákban Fejér Pál élénk részt vesz, hangot ad, capacitál s már ismeretséget köt a közélet számos jelesével.

Igy fejlődött az egyetemi ifju kortársai körében. 1846 ban már jobban kezdik ismerni a szegény orosz pap fiát.

III.

A negyvenes évek egyetemi ifja, a mai sokféle segédeszközzel ellátott nemzedékhez képest, nehezen tanult. Nem is igen volt tankönyv, vagy ha volt, mégis mindent jegyeznie kellett. Minthogy a tanórákat egész középiskolai pontossággal kellett látogatni, mulatságra, szórakozásra nem sok idő maradt. Hozzávéve még, hogy az ifjak ambitiosus része irodalmilag is működött, olvasgatott, vizsgálatokra készült, alig érthetjük, hogy s mint érték rá mégis mindenre.

Kötetekre mennek Fejér Pál iskolai jegyzetei. Minden tantárgyhoz jegyzeteket készített; a philosophiai folyamon a physikából s matematikából még latinok a jegyzetek, a többi kizárólag magyar. Összehasonlítva az akkori tananyagot, a módszert, s a felfogást a maival, véghetetlenül nagy haladást jelezhetünk. Meg nem tagadhatjuk azonban az akkori nemzedéktől, hogy a mit tanultak, az vérökké vált. Az akkori módszer a magántanulásnak vetette meg széles alapját. Legio az autodidaktok száma, kik ebből az iskolából kerülve ki, önmaguk választotta szakmában önállólag haladtak. Fejér Pál a physikában s a történelemben jeleskedett, 1846-ban már kizárólag Clionak hódolt. Nagy előnyük volt ez ifjaknak, hogy jól tudtak latinul. Igaz,

hogyan az a latin nyelv, melyet akkori közéletünk mondhatni 1848-ig uralt, nem Ciceronak, nem Tacitusnak nyelve, de tagadhatlanul hathatós tényezője volt így is a classicusok megértésében. Egyetemes, összekötő kapcsolata volt a szent korona összes intelligenciájának, a mult megértésének kulcsa s hátramaradottságunk mellett hatalmas eszköz minden classicus művelődés elsajátításában. Fejér Pál, mint jó latin, játszva használta történelmünk kutfőit, külön studium csak az oklevelek olvasásához kellett, melybe megint Horvát István vezette be.

Szegény ifju létére saját tanulmányai mellett nevelősködni kellett. Másodéves philosophus korában Hepsváry tanácsosnál a Lipót-utczában volt nevelő. Tanítványa Károly imádja: Dolgai végeztével tanulótársai esténként felkeresték, megbeszélték a történet dolgokat, bírálták a szereplő vezérférfiakat. Fejér Pál, nagy mester a vívásban, néha arra is oktattatta őket, s propagandát csinált az akkori pesti vívó intézetnek.

A vívás, e férfias s mondhatni magyar sport az egyetemi ifjak közt népszerű vala. Magyarországban, már a mult század közepe óta vannak adataink, öt helyen találkozunk rendes vívómesterekkel. Pozsonyban, Győrben, Pesten, Kolozsváron és Kassán állítottak fel vívó-intézeteket, melyekben karddal, vívótőrrel és spádával gyakorolták a művészetet. A vívómesterek csak olyan czéhet képeztek, akár a többi mesterember, inaszkodtak, legénykedtek s kiállottak a mesteri remek-

lésre: karddal, vivótőrrel, olasz törrel, spádéval és lándsával. Pesten már a negyvenes években Chapon bácsi volt a mester. Jobbára egyetemi ifjakkól összeállott egy társaság is, melynek célja a vivásban való gyakorlat való. Rendszabályai a következők:

1. A' vivó-intézet csak honi ifjak tanítására állítatott fel.

2. Minden látogató illő tisztelettel fogadtatik, és ha vivásra kedve van, arra megkináltatik.

3. Ha valaki kard, vagy más fegyverrel jönne a' terembe, köteles a' vivás előtt fegyverét letenni.

4. Ha valamely vendég a' tanító fegyverét eltörné, az illyest az intézet kárpótlani tartozik, a' mi e' célra rendelt 100 pengő forint pótlék pénzül történik.

5. A' teremben kiki levett kalappal legyen.

6. Minden tanuló köteles tudományát mással is közleni.

7. Minden illetlen beszéd, káromlás, pajkosság tilos.

8. A' vivó teremben enni, vagy dohányozni szinte tilos.

9. Viváskor kiki tisztességes ruhában legyen öltözve.

10. Tanulók a' rendes tanítási óra lefolytáig, a' vivó teremben maradni köteleztetnek, és csak a' vivó-mester' engedelmével távozhatnak.

11. A' kik, már megkezdett tanítás után, félórával későbbben bejönnek, azok az nap tanittatni nem fognak.

12. Ha pedig valamely tanuló hatszor egymás után alapos ok nélkül ki maradna, az, a' tanúlok sorából kitörültetik, 's az intézet' tanítványai közzé többé felnem vétethetik.

13. Idegen látogatókat mindenkor a' vivó mesternek be kell mutatni. Ellenben, a' rendes tanítási óra alatt, a' vivó terembe nőket bevezetni nem szabad.

14. Pestről távozni kívánó, szándékát a' vivó mesternek bejelenteni köteles, hogy helyébe más tanuló bevétethessék.

15. Az egymást boszantás, vagy az ejtett hibáért kinevetés tiltatik.

16. A' mesternek megegyezése, 's jelentése nélkül a' tanítványok a' vivást nem kezdhetik.

17. Minden vivó hideg vérrel legyen, sőt azon esetben se gerjedjen haragra, ha ellenfelétől felyül is mulatnék.

18. Csak gombos vesszővel álorcza 's keztyüben szabad vivni.

19. Ha a' vivás közben egyik fél a' másik félnek fegyverét kezéből kiüti, azt azonnal felvenni, 's illendően visszadni köteles.

20. Ha valamelyik vivó, ellenfelét valamely mód' megsérti, a' sértő tüstént engedelmet kérni tartozik.

21. Minden tanuló köteles az elvégzett vivás után vivó eszközeit rendes és szokott helyére visszatenni.

22. Ki ezen rendszabályokat megtartani nem akarná, az a 'vivó-terem' elhagyására kéretik.

Jegyzés. Ezen rendszabályok a' nemzeti vivó-intézet' teremében kifüggesztve magyar nyelven olvashatók.

A vivásbéli ügyességén kívül Fejér Pál még egy más, akkor ritka mesterségben jeleskedett. Jó gyorsíró volt. Jegyzeteinek legnagyobb része gyorsíró jegyekkel van írva. Folyton gyakorolta magát s ha vitatkozott, jobb kezével folyvást gyorsíró jegyeket vagdosott a levegőbe. A negyvenes évek gyorsírói Taylor Sámuel angol rendszerével éltek. A mássalhangzókat vonalakkal, félkörökkel s ezeknek összetételeivel jelölik; a magánhangzókat pedig pontokkal: külsejére nézve nagyon hasonlít e rendszer az arabs íráshoz.

Dancer J. volt az első, ki a magyar országgyűlésre való tekintettel 1806-ban latin nyelvre alkalmazta e rendszert, Kovács Imre bihari esküdt 1821-ben magyar nyelvű gyorsírást adott ki; gr. Andrássy György és gr. Károlyi György száz arany jutalmat tűztek ki egy „sebes írásbéli oktatás“-ra. A jutalmat Borsos Márton „Gyors írási oktatás“ című munkálata nyerte el, s e könyv Landerernél 1833-ban meg is jelent. 1839-óta Hajnik Károly, a magyar gyorsírás uttörője, mint önkénytes országgyűlési gyorsíró kezdett működni. Bár a Taylor féle rendszerrel az ügyesség netovábbját érte el, hatása kivált társadalmi téren tűnt ki.

Dobrosy Lászlóval 1843-ban tankönyvet íratott, s

a pesti egyetemi ifjak körében lelkesen izgatott e hasznos ügyesség meghonosítására. Gyurits, Gyurmán, Fejér Pál s többen megtanulták s alkalmazták. Fejér Pál tovább ment, gyorsíró kört akart szervezni, de sokféle irodalmi működése meggátolta szándékában.

Az ifjak folytonos együttléte bizonyos összetartást, solid testületi szellemet hozott létre. Kevesebben voltak, a nagyobb fegyelem is hozzájárult, hogy gyakran, mondhatni folytonosan érintkezzenek. Manapság a tanév elején bor és zeneszó mellett ismerkedik meg a segélyegyesületi elnököket választó fiatalság. Az év folytán a vidékbeliség, vagy egyes cliquek szerint tart össze néhány ifju, az, hogy egy tanulmányszakot hallgatnak, még semmiféle jögczim az ismeretségre, a barátságról nem is szólván. A mostani ifjusági világban nagyon ritka az egyetemi évek folyamában szövődött igaz baráti viszony, melynek melegét siriglan érezzük. A lelkesedésnek nincs tárgya. Politikával ugyan valamennyi foglalkozik, rendszeren függetlenségi pártiak, míg valamely mk. x. y. hivatal létszámába nem kerülnek. A ki szak tanulmányokkal foglalkozik, annak több rendbeli tudós társaságaink — ha csak félig-meddig jóraivalót nyujt — tárt karral jönnek elébe. Irodalmilag, a sokféle vállalat mellett, aránylag könnyen lehet érvényesülni. A lap mellé kerülés csak olyan, mint régiben, ha conditiót kapott valamennyi. A gyűlölködésnek most annál több forrása van. Első sorban a vallási, jobban mondva faji gyűlölség az aránytalanul nagy számban lévő zsidóság

ellen, másodsor a nemzetiségi viszátkodás. A pesti egyetemen aránylag igen kevés nemzetiségi ifju tanul, s azok közt is magyarrészi oláh ifjaink magatartása kifogástalan. Mégis sok részben nagy az árpádi büszkeség, melylyel felsővidéki ifjaink találkoznak. Mindamellett tanulmány, gyakorlatias érzés s magyar hazafiság mai ifjuságunkban annyira ki vannak fejlődve, hogy az elismerést, a haladást megvonnunk, eltagadnunk a negyvenes évi dicső eldődökkel szemben sem lehet.

Fejér Pálék nemcsak tanulók voltak, de a közvéleménynek alkotói, a szerepelni kezdő „ifju Magyarország“. S ha e szerepöket nagy garral, ékes szólamok kíséretében manifestálták is, igazság volt benne. Rang-s valláskülönbség nincs köztük, mondhatni 1848-ig a nemzetiségnek sem volt akkora szerepe, milyennek a Gáj Lajos szította horvát mozgalmak után vélni lehetne. A magyarság „Hazádnak rendületlenül“ hymnusa ellenében felhangzott a „Još Horvatska nij' propala“ (Horvátország még nincs elveszve) danája, melyben Gáj Lajos így apostrophálja honfiai:

Svi Horvati se rukuju
I zpoznavaju,
Istinski se sad kušuju,
Réč si davaju ;
Neka znadu svéta puki
Nyihov novi svez.
Hvalit' oéju vnukov vnuki.
Slavski narod ves.

(Minden horvát karon fogja s megösmeri egymást, őszintén csókolkoznak és szavokat adják: Tudják meg a világ népei új szövetségöket, dicsérni fogják az unokák unokái. S minden szláv nemzet.)

Felhangzott Zágrábban Vukotinovič Lajosnak, e magyarnevű (Farkasnak hitták azelőtt) magyarfalónak vad riadalma a: Nek se hrusti šaka mala, dušmaninov! (Hadd dühöngjenek maroknyi elnyomóink.) E mozgalmakkal szemben a magyar ifjuság nemzeti öntudatát érvényesítette, befogadta kebelébe, a polgári, a paraszt származásut, tanult, megannyi meg vala győződve, hogy nem csak enmagáért, a közért is működik. Chauvinista, nemes chaunista az egész had, nem türte meg a nem magyart. Igaz akadt köztük, kivált a jurátusok között, kiből az ifjonti vér kelleténél forróbban buzgott, excedált, a zálogházat bizony akkor is remediumnak tekinté a deákság, a téli köpönyeget sem tekintették „conditio sine qua non“-nak, s az ó-budai s tabáni handléval szemben voltak a deáki életnek perczei, mikor nyájasabban szólottak, sőt beszéd közben egy-egy Harsli bácsi is előfordult a „te zsidó“ helyett. Ezek az egyetemi életnek mindenütt s minden időben változhatlan alapelvei. E szokásokat az idő csak külsőségekben módosítja, lényegökben nem változnak, míg egyetem, s abban deák lesz. A kártya ugyan járta, de nem nyert oly általános szabadalmat, mint most, hol a „deákkoppasztás“ külön kasztnak a mestersége. A házárd-játékok iránt való nemzeti hajlandóság öröklött tu-

lajdonság; már Mária-Terézia királynő több ízben tiltotta el — hiába. Nem is a negyvenes évek ifjában keressük az erényesség indító okát, de a fegyelem szigorában találjuk meg. A cigány akkor is „választott népe“ nem az istennek, de a magyarnak. A cigányság multjának egyik legfényesb lapja: a harminczas és negyvenes évek műszerető dáridói, a zsidó-cigány Rózsavölgyi czifrázó nótái.

Forditsuk meg az érmet.

Az írók nemzeti törekvéseit, senki úgy fel nem fogta, át nem értette, mint az ifjak. Mikor a Kisfaludy-társaság nemes Pest vármegye nagyobb teremében 1846. febr. 8-án ünnepeli kilenczedik közülését, a lelkes közönség egyetemi ifjakkból telik. S így minden irodalmi ügyben a népség, katonaság szerepét ők töltik be — emberül.

Fejér Pál, mint 1845—46-ban kezdő író könyvtárt is gyűjt. Pénzét, ha sikerült megtakarítani, mind könyvekbe ölte, magára keveset adott. Pártfogója is akadt. Atyjának jó barátja Fábry Ignác, csanád-egyházmegyei áldozár, később kassai püspök negyven forintot küldött neki évi segedelem fejében. Tanítja 1846-ban a Mátyus testvéreket, Hunyadi Imrét, Sebő Antalt, a Gál-féle irodalmi kör tüzes jegyzőjét, majd később Károlyi Lajosnak, a lelkes hazafinak fiát Lajóst, bő részt vesz a paedagogiában. Atyja, szegény, 1846-ban, elöregedik s nyugdíjért folyamodik. Nyugdíj azonban nem levén üreseedésben, helyettesítik egy fiatal pappal, ki őt mindennel ellátni köteles s évi járadék fejében 150 v. forintot

fizet. Atyja mindig áldását küldi fiára, mikor szatmárme-
gyei ismerősei irnak neki, ő maga azonban ritkán ír. A
megyebeliek közül már tisztviselők is irnak neki politikai
dolgokról, s úgy tekintik, mint a nemzeti oppositíó
egyike reményteljes tagját. Nénikék — mint a jó Szabó
Sándorné — anyai oktatások kíséretében more patrio
commissiókat ad neki a pesti vásárra, miket Pál ur —
úgy látszik — teljesített; de nem valami nagy buzgó-
sággal. Iskolatársai a régibb időből nyelvészeti kérdé-
sekben interpellálják, irodalmi zsengeiket küldözgetik
„elhelyezés végett.“

Igy folytak napjai. Ez időben halt meg egyik is-
kolatársa Ribárovics bölcselő, kit az ő indítványára iskola-
társai temetettek el. A gyűjtésben ő járt elől, rendezi
a temetést s máris kitűnik vezérlő szerepe, melyet hall-
gatatag mindnyájan elismertek.

Leginkább kitűnt azonban Fejér Pál jelentősége,
mikor Horvát István, az ifjuság bálványa, 1846. június
13-án hajnali 1 órakor elhagyta a földet, melynek hazai
rögét annyira szerette.

IV.

Ismételve történt emlékezés Horvát Istvánról. Az a rajongás, melylyel hallgatói előadásait hallgatták, személyén csüggyöttek, tettekben is nyilatkozott. 1846. jan. 3-án, midőn d. e. 10 órai előadására belépett, a termet zsufolva látta maga előtt. Az egyetemi ifjuság, számos tisztelői, kik közül nem kevesen; önkéntesen hallgatták előadásait, riadó éljenekkel fogadják. Két bölcsező (gr. Ráday Pál az egyik szónok) kilép s az ifjuság nevében aranytollat nyujtanak át az ünnepeltnek.¹⁾

Nem egyszer gyűltek össze Fejér Pál lakásán hallgatói, tanácskozában, mint kell a „kedves magyar professor“-t kitüntetni. Fáklyásmenetet terveznek, de Horvát István, ki arra volt büszke, hogy dékánsága alatt semmiféle ifjonti garázdaság sem történt, e zajos megtiszteltetést, köszönte ugyan, de nem fogadta el.

Az 1846-ik év folytán Horvát folyton betegeskedett; jun. 14-én szombatról vasárnapra virradólag a fővárost gyászhir töltötte be. „Horvát István az éjjel meghalt — írja Fejér Pál — ifjak gyertek sirassátok.“

Az akkori lapokban Eötvös József és Szalay László nyilatkoznak legszebben Horvát érdemeiről. Eöt-

¹⁾ Mátray G. adatai alapján. Emlékbeszéd 1847. 12.

vös kiemeli a „P. Hirlap“-ban, hogy senki nálánál jobban nem hatott ifjainkra, ő a lángnyelv, mely magyarsággal tölt el bennünket. Szalay László röviden így ír a P. Hirlap 1846. jun. 16-iki számában:

„A hazát s a tudományos világot nagy veszteség éré; Horvát István az ország historiographusa, a Széchenyi könyvtár őre, a magyar nyelvnek és irodalomnak a tudományok pesti egyetemében tanítója stb. f. hó 13-án életének 63-dik évében meghalálózott. Első ifjúságában a philologia mezején, és negyven év óta a történet-, törvény- s ezekkel rokon tudományok körében halhatatlan érdemeket szerzett magának. Ő azon kevesek közé tartozott, kik hazánkban a tudományokat nemcsak mivelik, hanem tovább fejlesztik. Találkoznék bár valaki éltesebb barátai közül, ki az elhunyt pályáját még egy izben feltüntetné előttünk, s ki nemcsak a tudós, hanem az ember és a hazafi emlékét is üllen; az ő pályája egyike a legtanulságosbaknak, s ő nagyszerű volt a köz- és magánélet minden viszonyai-ban! . . .

Visszaemlékeztem az 1828—31-iki évekre, midőn lábainál ültem, mint tanítványa, s lelkem elérzékenyült. Ach, sie haben einen grossen Mann begraben, — und mir war er mehr! Ő nekem nem csak tanítóm, ő első ifjuságomnak atyai barátja volt. Utóbb az élet utai tova vezettek tőle, de ez csak növelheti keblemben a bánatot. — Husz éve, hogy Horvát a „hazai s külföldi tudósítások“ valamelyik számában érzékeny sorokat szen-

telt egy igénytelen, de hű hazafisága és rendithetlen jelleme miatt a legjobbaktól is tisztelt férfiú emlékének. E férfiú atyám volt. S az olvasó meg fogja bocsátani fiui pietásomnak, hogy midőn egy nemzet gyászát tolmácsolom Horvát sirjánál, egyesek ügyéről is megemlékezem, s hogy magam és testvéreim nevében is köszönetet mondok árnyékának⁴

A gyász általános volt. Junius 15-én a főváros, a magyarság legjava, s az összes ifjuság ott volt ravatalánál. Az ifjak a koporsót vállukon vitték a temetőbe, mellette számtalan fáklyát lobogtatának. A temetőben sirja fölött, a „szózat“ elénekelése után az ifjuság szónoka Fejér Pál tartott gyászbeszédet. Rögtönzés volt. Arcza még halaványabb vala a rendesnél; fátyolozott hangon, kis papirt tartva kezeiben kezdett szólni. Aból indult ki, hogy Horvát István nem halt meg, teste elenyészik, de emléke élni fog, míg a magyar nemzeti lételt oly ékesen hirdető, dicsőítő tanok kebleikből ki nem vesznek. A közönség hangosan zokogott, s a kik ott voltak, még ma is ápolják szívökben a kegyeletet mester és tanítvány iránt.¹⁾

A deákság többet tett. A juristák és bölcselők közül többeket felszólítottak, hogy ugyancsak jun. hó 28-án az ifjuság gyászünnepélyt rendezzen. Ez alkalomra emlékbeszéd tartását, szavakat, hazafias buzdításokat tűztek ki programmul. Tr. Károlyi István a két legjobbnak talált emlékbeszéd s Király István verse

¹⁾ Szemtanu elbeszélése s Frankenburg Emlékiratai.

kinyomatását az elhunyt iránt való baráti kegyeletből díjtalanul vállalta el.

A két legjobb beszéd szerzője: Fejér Pál és Gajzágó Salamon. Junius 28-án az egyetem disztermében notabilitások és fényes közönség jelenlétében ment végbe az ünnepély. Legnagyobb hatást a két beszéd költötte. Fejér Pál beszéde virágosabb, nagy súlyt fektet a hazafias irányra, van benne jellemző erő, de megírva nem kelt akkora benyomást, mint a milyent elmondva tényleg felköltött, Gajzágó beszéde halaványabb. de van benne bizonyos rendszeresség; hidegebben, de okszerűbben gondolkozó fő termékének látszik. Fejér Pál beszéde hatásosabb, szebb szónoklat bizonyára, az elfogultság tüzes közvetlenségével megkapó, Gajzágóéban több a bonczoló, a méltató elem. Mind két beszéd megítélésénél — mondanunk sem kell — tekintetbe kell vennünk a szerzők ifjúságát. Ezen ünnepélyen hazafias szónoklataikkal szerepeltek még: Békási János, Bóbits Pál, Gellért Ferencz, Lövészy György, Szombathy Ignác, Török Miklós s a meglehetősen költeményt irt Király István.

Fejér Pál e szereplése mintegy kulcsul szolgál az ő, s társainak irodalmi működéséhez. Látjuk, hogy a tudományos téren működő ifjúság, nemcsak alakí tani tójának, hanem mesterének vallotta Horvát Istvánt. Csak igen kevés írónak, tudósnak adatott meg az a szerencsés tulajdonság, hogy iskolát alapítson. Ma is vannak jeleseink, kik a fiatalságnak pártját fogják, se-

gitik és pedig hathatósan, hallgatnak véleményeikre, a csökönyös, fiatalíró-faló öreg tudósok száma nagyon csekély, s a fiatalság sem opponál az öregebbeknek tisztán elvből. Ellenkezőleg inkább személyes pártok vannak ebben a kicsi világban is. S mindamellett nem találunk egy-két írót, tudóst, ki oly hatással lenne a nemzedékre, mint amilyennel volt az egyetlen Horvát, mondhatni három évtized ifjúságára. Sok oka van ennek.

Horvát István nemcsak történetíró, történettanár, de egyuttal incarnatus szabadelvű magyar politikus is volt. Pedig előadásaiba nem keverte a napi politikát. Tette azt, hogy értekezett a jobbágyság állapotáról 1514 előtt s után, hosszasan előadta a magyar alkotmány biztosítékait s lassanként az életben megteremtette a történelmi joghoz való ragaszkodás elméletét. A kor szelleme tehát egyik főtenyezője e hatásnak. Míg a negyvenes években a történelmi iskola egyuttal szabadságra, egyenlőségre törekvő politikai elméleteknek képezi kiinduló pontját, az ötvenes és hatvanas években a kritikailag mindinkább tisztuló historiai felfogás elért, de elnyomott vívmányok visszaállítására, annak okadatolására irányul. S ez a különbség megvan viszont mai — legnagyobbrészt — objectiv tudományos alapon, tudományt tudományért művelő történetírásunk s a korábbi között. Ma keressük az átmeneteket a magyar történetírástól az általános történethez, igyekszünk tárgyalni történelmünk egyes korszakait, egyes alakjait, mint az európai történelem inte-

grans részeit, összeműködő tényezőit. Nemzetiek vagyunk ugyan sok részben, a minthogy történetírás egészséges nemzeti szellem nélkül azok vérébe, kiknek számára iratott, át nem mehet, de az előítéleteken már sokan, sokat megingattak. S az a körülmény, hogy most ezeket baj nélkül, tisztán kritikai uton tenni lehet, beszél a mai történetírás előbbre haladottsága mellett.

A kritikai vizsgálódás s a feldolgozás első korát élvén, íróink számos, igen népes serege szakokra veti magát. Szétválnak, ki ezzel, ki azzal foglalkozik. Egyetemes feldolgozók még nem támadtak, a nemzeties politika, kort mozgató eszmék, pártküzdelmek legföljebb egyes műveken tükröződnek vissza. Bizonyos blazirt kiforrottság érzik majd a legtöbb munkán; nem szokás nyilatkozni. Másfelől meg hiányoznak az erős egyéniségek, kik magokkal ragadnák az ifjabbakat, kik a maguk erejéből nőnek fel, azért is van annyi kinövésők.

E hosszabb kitérésért az olvasó bocsánatát kell kérnünk; szükségesnek tartottuk egy némely momentum megvilágítására. Önkénytelenül is feltámad bennünk a gondolat, vajjon mivel kapcsolta magához Horvát ez ifjakat? Fejér Pál 1846-on kezdve, mint valami büv-ereklyét, folyton magával hordta Horvát István kezeirását. Egy hitványka kicsi jegyzet az csak, kutfőidézet. S ez íráshoz haláláig kegyelettel viseltetett.

Ennyit Fejér Pálról a Horvát István-féle történeti iskola legjava növendékéről.

A sok tanulás és könyvtárlátogatás mellett Fejér a társadalmi téren is szerepelni kezd. Akár csak napjainkban úgy; akkor is jelentős pillanat volt a jogászeletben a farsangi bál. Fejér, kinek ekkor már meglehetősen ismeretsége volt, jóban-rosszban társaival tartott. Ő ki estve Katona Historia Criticáját bujta, másnap társaival gyűlést tart, melynek az a tárgya, hogy a „jogász urak a tánczvigalom díszének emelésére“ atilában jelennek meg. Fejér, mint rendező-bizottsági tag szerepelt az 1846-iki bálon. Egy részvény ára a bizottsági tagok részére 8 ezüst forintban állapított meg. Egy igazi vigalom volt, azt azután meg is kellett fizetni. A védegyelet korszakában a hazai ipar s hazai viselet kérdése mindinkábbra felszínre került. A hazai ipar kérdése maig is felszínen van; sokat szoktak róla írni, s még többet beszélni. Az atillás jogászok csaptak is aztán akkora vigalmat, mely társadalmi életünk fénylő pontja volt. Az 1846. jogászbál ifjai közt ott leljük Fejér Pálon kívül Gajzágó Salit, Békey Istvánt, Lövészy Györgyöt, Than Mórt, Bogma Károlyt. Divatos tánczaik közül felemlitjük a 20 as években alkotott, s ekkor divatba jött „magyar körtánczot,“ mely Fiumében azóta is él, s nálunk mint muló emlék merül fel néha. E szép tánczból oláh s horvát testvéreink a maguk módjára szintén csináltak „nemzeti kör“ tánczokat. Fejér társai részére egész kis füzetet irt össze e tánczok elméletéről, bár ő maga egyike volt a rosszabb tánczosoknak.

A körmagyarnak hat figurája van: 1. az Andalgó. 2. Lelkes. 3. Toborzó. 4. Omlendező. 5. Csárdás s 6. Kézfogó. A csárdást a negyvenes években már erősen művelték, bár nem oly toporzékolva mint most. A francia négyes világpolgári előkelőséggel uralkodik Pesten is.

1847-ben nem volt jogászbál. 1846/7 telén nagy nyomoruság volt a fővárosban s az országban egyaránt. Fejér Pál, ekkor másodéves jogász — bár magántanuló volt ekkor — többedmagával összeállt s hosszú latin folyamodványban kifejté, hogy mikor a nép éhezik, akkor ők nem vigadnak. A zene vig hangja tördőfés volna a kenyérért esdeklő nyomorultakra. Inkább összeállnak ők s gyűjtenek pénzt egy jogi munka kiadására vagy állítanak sirkövet Horvát István kedves tanáruknak. Kéri a dekánt, Virozsilt hogy ne engedje meg az éretlenkedőknek a mulatást akkor, mikor Lipcse, Prága s más városok egyetemiei is szünetelnek. A kérést meg is hallgatták s abban az évben nagyobb szerű vigaságot nem is ültek.

1848 ban Nyáry Albert volt a juratus-bál elnöke s ezzel a hirneves „régí módi“ mulatságok sorozata is végét érte.

V.

Fejér Pál a negyvenes évek „ifju óriási“-nak történetiró tagja. Láttuk fejlődését, megértettük, hogy Horvát István szelleme ragadta magával. 1844-ben már németül s francziául kezdett tanulni. Megtaaulta mindkét nyelvet. Németből már azelőtt is fordítgatott, most beszélt is. Feldolgozott magyar történeti munkáinkat, kivált Fesslert szorgalmasan olvasgatta, majd a kutfőkhöz fordult. Hadd szóljon ő maga: „Hirvágynem ingerle zsenge mutatványokkal azonnal nyilvánosan fellépni, hanem ifju koromat a tanulásra szentelém, biztos alapot vetendő jövő állásomnak. A rendes tanfolyam ki nem elégíti egy tudományszomjas kebel vágyait, s minthogy engem Horvát István hatalmas szelleme uralt, s a történettan barátjává tett; rendes tanulmányaimon kívül a történettudomány segédeszközeit tanultam, az oklevél-, czimer- és pecséttan, a nemágazat stb. fürkészeteim tárgyai lőnek, s az egyetemi könyvtárban magyar, latin, német s franczia történetirókból szerzek adatokat honunk jeles családjai multjának történetéhez, s élet- és korrajzokhoz szándékoztam fogni. Mindkét ösvény megkezdetlenül áll honi történetünk irodalmában: de engem az biztatott e pálya nehézségeinek leküzdé-

sére, hogy itt leszen Horvát István, a kész tanácsadó, útba fog ő igazítani, s eloszlatandja kételyeimet: de a végzet másként akará. A mely nap „Életrajzaim“ megindultak a „Honderű“-ben, azon nap hagyott el bennünket Horvát s nemsokára sirba hanyatlott.“¹⁾

Első cikke Horvát Lázár „Honderű“-je 1846. 17-ik számában jelent meg. Életrajzok a magyar előkorból czim alatt egész sorozatát kezdé történetünk egyes alakjainak. Legelőbb Szt.-Erzsébettel foglalkozik. 1848-ig, majdnem három évig folynak e tanulmányok az akkori lapokban: az „Életképek“-ben, a „Pesti Divatlap“-ban majl — de nagyon ritkán a „Honderű“-ben.

E cikksorozat, melyből Vasvári Pálnak majdan nagy munkája: a Történeti Névtár nőtte volna ki magát, a magyar történetírásnak nem legérdek telenebb lapja. A negyvenes évek kizárólag szép-irodalmi s aesthetikai lapjai felköltötték közönségünkben a könnyü olvasmányok iránt való szeretetet. Kossuth ragyogóvá tette a politikai olvasmányt, Jósika regényeinek — az akkori viszonyokhoz képest — könnyed, eleven stylje vált hasznára. A francia nyelv és irodalom ismerete mindinkább terjed. A romantikusok erényeiből s büneiből nem egy marad iróink műveiben is. Fejér Pált a szépszavu Michelet kábitja el.

Michelet a negyvenes években a Collège de France történettanára. Demokratikus elveit a francia ifjúságba

*) Frankенburghoz, 1846. jul. 8. kelt, levél. Emlékiratok 126/127 l.

oltja, bámulatos szörgalommal irván igaz, hogy irány, de megkapó munkát 1843 ban adja ki Quinet Edgarral: „Des Jésuites“ 1845. „Le prêtre, la femme et la famille“, 1846-ban „Le peuple“ czimü történelmi és socialis-politikai dolgozatait, 1847-ben kezdi meg nagy hirre vergődött „francia forradalom“ történetét. Fejér Pál, hogy ugy mondjuk, nyelte e munkákat. Afféle fiatal ember létére, Michelet gondolkozása, szárnyalása hiven belevésődött. Így esett meg Fejér Pál elfranciázósága. Michelet költői képzelete Fejérünknel igen sokszor csengő phrasissá, demokratikus irányeszmei pedig magyar köntösben, koraszülött érthetetlenségekké fajulnak. Fejér Pál historiai irányát Jászay Pál aphorismájával jellemezhetjük: „A valódi történetirat a regénytől csak abban különbözik, hogy amaz a valóságos tények mezején kalauzol, ez önmaga alkot világot magának. Amaz élet, ez álom. És ki merné hinni, hogy e regények korában, hol az álomrajz annyi tetszést nyer, az élet, a való festése, megvettetének.“

Fejér ez elvből kiindulva, a történet- s regényírás követelményeit sokszor derekasan összezavarta. A szabadelvü áramlat annyira befolyásolja felfogását, — nemcsak az övét, de kortársaiét is — hogy minden korban és mindenütt a szabadelvü, az alkotmányos eszmeiket keresi, Kont Miklósban engesztelékeny embert lát, N. Lajos sorsában a végzetet kutatja. Az isten, vagy mint ő — akkor már — nevezi: a nemesis megveri ivadékaiban; mert behozta az ősiséget. Egy kiadatlan

töredékében, a régi szabadelvű fölfogás szerint így fűsti a középkort:

„A durva szellemű középkorban a megsértett felek fegyverrel szoktak maguknak elégtételt adni. Vért folyt mindenhol.

Olyan volt a vér, mint India népénél a Ganges folyam.

Ennek vize a sötét lelkű nép vak hite szerint mindent lemos. Ki ebben megfürdik: az a büntől megtisztul: az visszatér az ártatlanság helyzetébe.

Ilyszerű fogalma volt a középkornak az emberverről. Gyönyört, élvezetet találtak a gyilkolásban.

A bünt vér mosta le fogalmaik szerint, s azért a bűnösnek vérét onták. A sérelmet vér törli el s azért a sértett fél, ellene vérét szomjazá. Véren lehetett üdvöt vásárlani, s azért a barlangok remetéi öngyilkos kezekkel hasgatók fel testeiket. Vér adott elégtételt a megsértett nemzetnek. Vérontással lehetett megnyerni a hódítói dicsőség kegyetlen koszoruját. Így keresének az emberek a vérengzésben megnyugvást, elégtételt, kien-gesztelést. Voltak szörnyetegek, kik a boldogságot is vérontásban keresték, s a nép vérében fürödtek.“

Ez a szép nyelven írott, virágos hasonlatokban néha megragadó hangulat uralkodik Fejér dolgozatain. 1847-ben a szabadelvű, tisztán constitutionalis áramlat nála már társadalmi töprengésekbe csap át. Olvassa Cabet: „Voyage en Icarie“ című európaszerte elterjedt regényét, imakönyvévé lesz.

Étienne Cabet, az ugynevezett philosophicus communismus apostola, ki ugyancsak megkísérté papíron csálhatatlan elveinek a practicus téren is megvalósítását. Kétszer is gyarmatot akart alapítani; először Texasban, minek az lett a vége, hogy a communisták 200.000 frank elsikkasztásával vádolták. Ez azonban nem volt igaz. 1852—1856i-g Illinoisban az Egyesült Államokban addig szerezte a proselytákat, míg saját hívei elkergették.

Mindamellett európaszerte divatos könyv volt az Icaria. Fejér egyes tétéleit könyv nélkül tudta. Meg kell azonban vallani, hogy Cabetnek a házasság, családi élet, irodalom s művészet tekintetében mérsékeltbb, mondhatni nemesebb nézetei voltak s a fiatal magyar író bizony sohasem gondolkodott mélyebben az általa nem is ismert európai társadalom bajairól.

Későbbi dolgozatain mind jobban és jobban megérzik már ez a világpolgárias irány. Elég érdekes körülmény, hogy az író azért a legbuzgóbb magyar, ki a rendi alkotmány sáncaiban megedzett tekintetes, nemes, nemzetes és vitézlő táblabíró urakat egyszerre akarná társadalmi reformerekké tenni. Az ősmagyarok, még a hatalmas emlékezetű Attila is szocialisták nála, III. Endre (Árpádi Andor) legtisztább vérű francia demokrata — az ősi magyar horvátistvános irány egyesül a Michelet-Quinet-féle romantico-demokratikussal.

Dolgozatait mindamellett igen szívesen fogadták az akkori szerkesztők, a közönség is szívesen olvasta.

Akárhány rajongó honfi és honleány „ádáz“ lelkesedéssel nyilatkozik róluk hozzá intézett számos levelében. A censorok a phrasisok alá bujtatott értelmet csak nagy ritkán veszik észre, legfőlebb a Rákóczi-fölkelésről írott dithyrambusait tizedelik meg. 1848 ban a Jókai-féle Életképekben már censuramentes irányeszméi jelennek meg az emberiség fejlődéséről. Kevés eredetiség van bennök. Érdekök a zsarnokság kemény ostromozásában állott, a casinos, eleven s a mellett világos conceptio pedig kellemes olvasmánytá tette.

1848. januárius elején önálló munkája jelent meg: Történeti Névtár. A hazánkban szerepelt nevezetes férfiak és hölgyek élet- s jellemrajzai-, vezéreszmék-, emlékszavak-, népregék- s korszépekkel földerítve. Hiteles kutfók nyomán előadja Vasvári Pál. Pesten kiadja Magyar Mihály 112 lapon. Csák Máté arczképével. Ez e nagy alapokra fektetett vállalat első és egyetlen füzete.

Ha a történetírás mai szemüvegén keresztül vizsgáljuk e kötetet, csakis irodalom-történeti érdeket találunk benne. Kevés kutfő, elavult, túlhaladott álláspont, ma már nem élvezhető irány a jelenkor embe- rével eluntatják az akkor oly népszerű munkát. Mint korának hiv visszatükrözője azonban mindig becses adalékul használható. Már a hangzatos ajánlás felkölti figyelmünket. A 20 éves ifju „a XIX. század embe- reinek, rokonszenve jelélül“ ajánlja művét. A kötet elején Csák Máté könyomatu arczképe diszeleg. Ez

arczkép a M. Nemzeti Muzeumban lévő eredeti után készült.

A muzeum ereklyetartó fejei közül az újabb korig egyet, mely Trencsén sz. kir. város tanácsházából került elő, a Csák Mátééna tartottak. Vasvárinak meg-tetszett a mord arcz, felöltöztette vasba, pánczélba, csat-tos mentét öltetett a vállára s ekkép mutatta be a kö-zönségnek. A régiségtudomány újabban kimutatta, hogy az a fej lehet ugyan Sz.-Zoerard Andrásnak, vagy Be-nedeknek, Remete szt. Pálnak, vagy épen Szent-István-nak egyik XIV. századi ha nem előbbi ereklyetartója, de Csák Máté bizonyára távol áll attól.¹⁾

A munkát XXI. fejezetből álló történelmi bölcse-lkedés előzi meg. A bevezetésben minden van, philo-sophia, vezérczikk, ábránd, apokalypticus rajongás, egy-egy kitünő észrevétel, emberi nem, haza iránt való hő szeretetnyilvánítás, aphorismák Mondanunk sem kell, hogy az efféle tetszett. A nagy tömeg kényelmének in-kább megfelel az a bolt, hol egyszerre mindent kap-hat. Röstell elmenni több boltba. Vasvári czikkeiben mindent megtalált. Egy lelkesítő beszéd volt az egész. Az ily mondások azután hatottak.

„Világnézeteket kell szereznünk.

Emberre nézve a helyes vezéreszme az, mi ma-daraknál a repülő szárny.

¹⁾ L. érdekes taglatatát Ipolyi A.: Magyar ereklyék. Arch. Közl. III. köt. 105 108 l.

A világnézet szárnyat ad az embernek, melynek vitorláival a lég magas hullámain sajkázhat.

E szárnyak segélyével a világ fölébe emelkedhetünk.

Egy pillanattal beláthatjuk a föld nagy részét.

Ki világnézetekkel nem bir: az egy szük völgy rejtekéhez van lánczolva, s keskeny látkörén túl nem hatnak szemei, mert magasabbra emelkedni nem bir, nem képes.

Hasonlít a tollatlan madárfiúhoz, mely csak a fészket látja, melyhez tehetetlensége láncolja, s ha föltekint, legfőlebb egy darabka eget pillanthat meg a faágak között.

De ha e madárnak szárnyai megnőnek, fölreppen kiseded fészkeből, s a lég birodalmában fog andalogni. Maga fölött teljes nagyszertőségében látja ekkor kiterjedni a roppant eget és alant látja sötétülni a fél-föld téres vidékeit.

E világnézeti szárny különösen szükséges a történet árnyék birodalmában.“

Ez a styl vonul végig az egész munkán. Tulajdonkép csak három teljes életrajz-vázlat van benne: Gyula vezér, Csanád, Szolnok fejevári ispán és Kálmán királynak öcsöje Álmos herczeg. Ez életrajzokat röviden úgy jellemezhetjük, ha szerzőjük egy idézetét említjük: „Ha az okirat elhagy, az észnek kell a hézagot kipótolni.“ Vasvárit, a sovány kutfő-készlet sokszor elhagyja, a hézagot legtöbbször a husz éves ifju forrongó képzelme tölti be.

A munka figyelmet gerjesztett. Magyar Mihály, a magyarságáról híres kiadó buzgón terjesztette, sőt jól is fizette az író: 20 pp forintot iveért. Magyar Mihály boltja az olvasni szerető ifjak s az írók találkozási helye vala, amolyan modern irodalmi pletykakör, hol elég rövid uton megtudhatta az ember az irodalmi börze hireit. Magyar Mihály pedig arról volt nevezetes, hogy az érdekes könyveket nem adta el, hanem megtartotta magának. A „Névtár“ eszméjét, mint később is, minden nemzeti vállalatát, buzgón felkarolta; futott, fáradott érette. Az események ennél nagyobb terveket is felforgattak.

Életrajzai modorát nemcsak a nagy közönség, de a komolyabb írói forum is méltányolta. 1847-ben a Kisfaludy-társaság 15 aranyat tűzött ki: „Zrinyi a költő életrajzá“-ra. Az 1848-iki közgyűlésen a nyertes pályamű szerzőjéül Fejér Pál, az 1847. dereka óta már Vasvári tünt ki. A bírálat nyelvezetét, felfogását, ítéletét emeli ki — s az akkori viszonyokhoz mérve méltán.

S latra véve még néhány nyelvészeti cikket, egykét alkalmi tanulmányt, 1845—1848 ig terjedő irodalmi munkássága után ítélve Vasvárit igen szép készülségű, s a kornak legalább is magas színvonalán álló fiatal írójának kell tartanunk. Látjuk fogyatkozásait, naivitását, de ki élte nek alig elején máris komolyan akar valamit, megérdemli, hogy „korán elhunytak“ lapján sajnáljuk lettintét.

VI.

Vasvári rövid élte pályáján, nevelősködése kies sziget, melynél szívesen időzünk. Eszményét látta megvalósulni. Vér, életviszonyok, önfentartás a nevelésre utalták. Azt hitte küldetése van rá. Tanítványaiba be akarta lehelni a saját lelkét. S ez menti meg kedélyét az elfásulástól. Nincs pálya az emberi életben, mely bizonyos körülmények közt jobban megutáltatná az embert enmagával a tanítósnál. Szolgálsz, mint hivatalnok, igaz, lelked rabbá lesz, de beletörődöl a sorsba s a kicsi, parányi dolgokat nézed nagyoknak. S ez ártatlan szenvedély. A tanító azonban, ki tanítványait át nem alakíthatja, szellemileg a maga képére újra nem teremtheti, annak hivatása nem gyönyör, hanem egy állandó tükör, melyen az emberiség butasága nap nap után visszaverődik.

Vasvárit az a szerencse érte, hogy 1846-ban oly kedves körbe lépett, mely rajongásig szerette, imádta, élt s halt érte, s lassankint a formaitlan ifju is oly változáson ment át, mely a félénk papfiut egészen más színben láttatja velünk.

Gr. Teleki Blanka, az akkor jórészben idegen leánynevelést nemzetivé, az európai színvonalnak megfelelővé akarva alakítani. Fölösleges munkát végeznénk

Teleki Blanka honleányi érdemeinek dicsőítésével. Azok közé tartozik e nő, kik nemcsak lángolni, de melegíteni is tudnak. Akart s tett is hazájáért. A mellett rajongása nem volt mesterkéltséggel — tudott érezni őszintén. Sok uri, főúri hölgyet elkapott a divat szeszélye, míg kedvök tölt benne, hazafiaskodnak, azután ismét — külföldieskednek. Jól esik olvasnunk e nőnek tevékeny s igazán érdemes működését, máig élő nem csekélyebb érdemű barátnőjével: a Leövei Kláráéval együtt; a mai korban, hol még abból is erényt csinálnak, ha a hazát nem árulják el.

A grófnő a jobb s középnemes családok gyermekeit el akaráván vonni a teljesen német tanintézetekről, Leövei Klára barátnőjével együtt, ki jobb keze vala következő — nevelés történetünkhöz érdekes adalékkul szolgáló felhívást bocsátá a szülőkhöz:

„Azon elvtől vezéreltetve, hogy minden ember kötelessége, a közjó előmozdításához tehetsége szerint járulni: elhatároztam magamat munkásságomat azon ügynek szentelni, melynek fontosságát mind inkább kezdjük érezni a hazában, értem a nőnevelést.

A nemzetet családok teszik. A család lelke, középpontja az anya. Csöndes de szakadatlan hatása által ő ad irányt a nevedő nemzedéknek, s valamint testi épiséget az anya hű s okszerű ápolásának köszön a gyermek, ugy a jellem első s elhatározó alapját is ő veti meg a fiatal kebelben. Történet és mindennapi tapaszt-

talás, bizonyítják, hogy szilárd jellemű, kitűnő férfiak általában erőslelkű, nemes érzésű anyák szülöttei.

A nők nevelését tehát lelkiismeretes figyelembe venni szigorú kötelessége minden hazafinak.

Nálunk a növelés eddig csak nem kizárólag külföldi egyénekre volt bízva, s ez okból minden szorgalom mellett, mely leányaink kiképzésére fordított, bennök, midőn kiléptek a cselekvőség terére, midőn a család általuk alakult, oly hiány mutatkozott, mely teljes nemzeti létünkre homályt vont.

Nőink nem neveltettek magyarokká, — nem ápolatott bennök azon szent tűz, melynek lángja a hon egyes polgárait egy nagy és hatalmas egésszé olvasztja. Idegenként álltak nőink a hazában.

A multon okulva átlátjuk már most, hogy a növelésnek is, mint sok egyébnek a hazában, nemzeti alapon kell nyugodni. Mindenfelől hallani azon ohajtást, bár keletkeznének közöttünk oly növelő intézetek, melyek a magasb műveltség igényeit kielégítenék a nemzeti szellem föláladozása nélkül. — Addig, míg hatalmas hozzájárultával nagyszerű alakban létesülhetne egy nemzeti nőnevelő intézet, a dolgot magán körben egyeseknek kell megkezdeni. Azért azon szülők előtt, kik az eddigi nevelés hiányait érzik s engem bizalmukkal megtisztelni méltóztatnak, ezennel késznek nyilatkozom leányaik nevelését bizonyos feltételek alatt magamra vállalni, s azt a legjobb oktatók segítségével személyes fölügyelésem alatt vezérelni, főczélul tűzvén ki

magamnak növendékeim szellemi, erkölcsi s aestheticai kiképzését nemzeti érzelem s hon iránti kegyelet fontartásával.

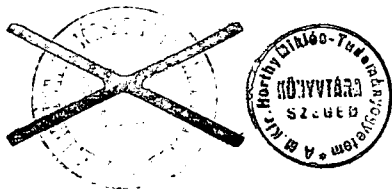
Nevelési terv alapvonásai. Nevelésre fölvetetnek 8—12 éves leánykák. Egy nevelőnő s több oktatók által ezen tárgyak taníttatnak: Világ történet, hazai történet, általános és hazai földleírás, természet ismeret, természettan, tábla és szó számvetés, mithológia, szépírás, magyar nyelvtan, helyesírás, francia, német-nyelvtan, és társalgás fogalmazás s három nyelven irodalom, vallás, minden felekezet tulajdon papjai által. Rajzolás, táncz, kézimunkák. A szülők kívánataira külön díj mellett: zongora, ének, olasz nyelv stb.

A tudományok magyarul taníttatnak, mert az anyai nyelv csak így válhatik tökéletes sajátává a növendéknek.

Az idegen nyelvek szorgalommal taníttatnak, nem csak nyelvtan szerint, hanem gyakorlatilag is.

El lesz kerülve a tanításban a száraz untató módszer, s a tudat a gyakorlati térre vétetik át gyűjtemények stb. használása által.

Hogy a tanulásbeli előmenet megvizsgálása ne csak képmutatássá váljék: ünnepélyes próbatétek, díjosztások stb. nem fognak tartatni; a helyett lesznek minden előkészület nélkül gyakori próbatétek minden két hónap s félév utolsó napján, melyekre szülők, rokonok meghívás nélkül megjelenhetnek. Ezen elrendezést azért tartom legjobbnak, mivel ily igénytelen, de igazi próba-

tétek, mellőzve a hiúság ingerét, arra szoktatják a növendéket, hogy mintegy ömagának tanul számot adni azon előmenetefről, melyet bizonyos idő alatt tett. A külső dolgok elrendezésében, ruházat, butorzat stben, csinosság, rend s egyszerűség szolgál alap-elvül. Gondos figyelem tárgya lesz a növendék testi nevelése. — Valamint a szellemi kiképzésben, mesterkélés és erőltetés ferdeséget szül: úgy a test is csak akkor fejlődik egész épségében, ha a természetet működésében nem gátoljuk. — Egyszerűen készített egészséges eledel, szabad levegő, mozgás, a testet nem szorító öltözet, tanulási órák czélszerű felosztása s a fiatal kor éltető napja. Kedv, derűltég, — ezekben a növendéket részesítvén, testi lelki jólétét biztosítjuk.

F ö l v é t e l i f ö l t é t e l e k. Tanítás, tartás, lakás, mosás és szolgálatért minden növendék után jár egy évre 350 pengő forint (fél-évenként előre). Zongora tanításért (hetenként háromszor) 80 pengő forint egy évre. Mellék költségek csak tankönyvekért, író-, rajzoló- s dolgozó szerekért, orvosi látogatásért és gyógyszerekért járnak; ezekről szoros számadás vitetik és félvekkén a szülőkkel közöltetik. Mit kell minden növendéknek magával hozni beléptekor, az ide csatolt jegyzékben van följegyezve. A növendék fölvétele 2 hónapi bejelentés után történhetik, kiléptét pedig 6 hónappal előre tudatni szükséges.

J e g y z é k. Minden növendék a szükséges ruházaton és fehérnéműn kívül hoz magával 1 vas nyoszo-

lyát, 1 ruha szekrényt, 1 kis asztalkát, tükröt, fésűket, keféket, szivacsot, mosdó tálat, 1 madráczot, párnát, 1 téli s egy nyári paplant, lepedőket és párnahéjakat, 1 abroszt, 6 asztalkendőt. Minden darab a növendék nevével meg legyen jegyezve. Minden növendék köteles himlőoltási s egészségi bizonyítványt előmutatni. A növendék ruházati kikészítésénél — a fönnebb kimondott elvénél fogva — a legnagyobb egyszerűség és tartósság vétesék figyelembe. Pesten, jun. 3-kán 1846. Teleki Blanka.

A felhívásnak ugyan eleinte valami tulfényes sikere nem volt, de tanítvány akadt elég. A grófnő az év folyamában a pesti körökben bizonyos hirre kapott fiatal joghallgatót s író, — Horváth Árpád, Istvánnak derék fia ajánlatára — Fejér Pált nyerte meg magyar nyelv s történelem tanítónak.⁴⁾

S itt van ő elemében.

A művelt grófnő s rokonai De Gerando Ágost s neje Emma, a grófnő nővére, s ezeknek széles ismeretsége Fejér Pált egy egész kis társadalomba vezették melyben társalgás útján egy darab Nyugat-Európát tanulhatott meg.

Az intézet 1847 elején nyílt meg. Ott volt a Széchenyi téren, nem messze a Frohner szállodától. Rendszeres intézetnek alig is lehetne nevezni, mert a száraz, lelket-testet ölé betüexercirozás ki volt zárva belőle, honleányokat, derék magyar, művelt nőket akartak nevelni a 8—12 legföljebb 14 éves leánykákból. A grófnő Fejér Pálban erre az alkalmas eszközt megtalálta. Az akkori viszonyokhoz képest jól díjazta, s Fejér

*) U. ö., u. a. társalgás, u. a. barátság ajánlati engem⁴⁾ M.

Pál a maga körülbelől ezer forintnyi jövedelmével bizvást meg lehetett elégedve. Mint minden dologhoz: ehhez is lelkesedéssel fogott. Ez intézetben eleinte csak nyolcz tiz növendék vala, később harminczra emelkedett a számuk. Magyar és világtörténetet csak a nagyobacska: tizenkét, tizenhárom éves leánykák hallgattak.

Ha ez akkor kis leányok leveleit olvassuk, ámulat fog el. Fejér Pál nekik prófétájuk volt. Ha új hitet prédikált volna, neophytái nem ragaszkodnak vala ugy hozzá, személyéhez, tanításához. Életrajzokban adta elő nekik a történelmet, s mellé valóságos szóoklatokat tartott a nőiesség, a szabadság czéljáról, üdvösségéről. Elragadó hangjával, kedvesen szerény modorával a leánykák lázas kíváncsisággal várták előadásait. Ha dolgozatokat adott föl nekik, nincs eset, hogy csak egy is elmaradna vele. A mellett, ha távol vannak a fővárostól a vidékről is fölkeresik leveleikkel, vitatnak vele történeti themákat. Nem tudjuk, vajjon Fejér Pál türelmét, vagy az eszes leánykák szorgalmát csodáljuk e inkább?

E hazafias leánykák közül kiválnak: Dőri Matild, Blaskovics Nina, Puteáni Rózsa, Perényi Malvina, Sztojka Julia, Sztankovánszky Mária, Farkas Kleona, Krajewska Ilona s Erdélyi Erzsi. Valóságos kis archívumot irkáltak össze e hölgyek; néhány mutatvány leveleikből eléggé jellemzi a modort, a szellemet, melyben részesültenek.

Dőri Matild a t. tanító urat arra oktatja, hogy

Hannibál hasonlít Hunyadi Jánoshoz, míg Erdélyi Erzsikének az a nézete, hogy Szt-László hasonlít a karthagói hőshöz, azzal a különbséggel természetesen, hogy Szt-Lászlót soha sem verték meg s Hannibál nem vala szent. Ugyancsak Matild k. a. 1848-ban e büszke sorokat írta: „A jövőben olyan derék nő akarok lenni, hogy a jeles nők történetébe lehet írni és falumat megmagyarosítani és azután a többi falukat.“ A 48-iki márcziusi napok táján tanítványai azt mondják, ha már egyebet nem tehetnek, büszkék, hogy magyarul beszélnek.

Perényi Malvin a falujában (Abauj) lakó németeket akarja s igéri megmagyarosítani, könyvtárt alapít s meg van győződve arról, hogy a szabadság előmozdítja a közjólétet. Sztojka Julia elősmeri, „hogy én németes kis lány voltam, de most szégyenlem hibámat.“ Kedves a Blaskovics Nina naivitása: „Én azt hiszem — írja — hogy Nagy Károly azt nem jól tette, hogy annyi országot megdöntött.“

Legtöbbet foglalkozik történettel Puteani Rózsika. Egész történetbölcseleő e fiatal hölgy; finom, szerelmes levelű papiroson dicséri a Gracchusok anyját, ostromozza az Anjoukat, hogy a nemzet szelleme ellen való törvényeket hoztak, Szt. István sem valami különös dolgot mivelte szerinte az új vallás behozásával, eltiltván őseinket a „szellemi gondolkodástól“. Fejér Pál tükröződik vissza minden levélben. E forradalmi s hazafias irányhoz hozzájárult még a grófnő

rendszere is, ki társalgás közben kötötte a leánykák szívére a hazafiságot, tanította őket lengyel himnusra, beszélt nekik Amerikáról, messze szabad, szép országokról. A 11 éves Puteani Rózsa annyira felbuzdul a grófnő példáján, hogy ő is intézetet akar állítani majd tiz év múlva, miután Amerikát beutazta. „Akkor czéлом lesz, hogy a kis leányokból igazi magyarok váljanak, társaságom mindig okos emberekkel lesz. Az én öltözetem egyszerű lesz s nem leszek soha felpiperézve.“ Szép fogadalom egy tizenegy éves leánykától. Naiv idők! kiáltana fel egy modern kis Rosine, ha ugyan tizenegy éves korában olvasna már valamit.

Mikor azután a negyvennyolczas napokra virradtak: Vasvárinak nem voltak hivebb, őszintébb bolygói kis tanítványainál. Collectiv-jegyzékeket intéznek hozzá. A derék Leővei Klára márczius 23-án fölkéri, hogy arczképét engedje kőre rajzoltatni; Barabás meg is tette, még azon a héten. Mi több, e lelkes tanítványok következő proclamatióval dicsőíték tanítójukat:

Hazafiak! Szabadság, testvériség és egyenlőség jelszavatok, a magyar mit mond, meg is tartja, azért legyenek a nők is egyenlőek, Vasvári, ki előbb tanítónk volt, most az egész hazáé, ezt mi örömmel nézzük, de kívánjuk: 1. Hogy az egyetemben nők is tanulhassanak. 2. Hogy ne legyenek olyan mondatok: „Mindenki bir szavazattal, kivévén a nőket.“ 3. Hogy egész Magyarhonban, a legkisebb falukat sem kivéve, legyenek tanodák és a szülők itt gyermekeiket taníttassák. 4. A falusi ta-

nitók jobb dijt kapjanak, hogy képesek legyenek a tanítást jól vinni. Ez mit kívánunk és elvárjuk, hogy bele fognak egyezni honunk lelkes fiai. Perényi Malvin, Farkas Kleona stb. Elég eszes proclamatio ily fiatal leánykáktól. Vasvári e proclamatiot kedvesen vette ugyan, de bizony nem lépett föl vele. A néptanítókra való vonatkozás onnan ered; mert Vasvári magyarosodásunk alapjául az óvodákat s népiskolát vette, s folyton ez értelemben igazgott. Növendégeit már eleve arra oktató, ha családanyák lesznek, főczéljok: családjuk s alattvalóik magyarosítása legyen.

Teleki Blanka s Leövei Klára nagy rokonszenvvel kísérték az ifju tanítását. Visszatartották az előadástól, ha betegeskedett, mi 1847. táján többször megesett, bevezették egy s más társaságba. 1847-ben Gerando: „Politikai közszellem története Magyarországon a francia forradalom óta“ czimü munkáját átnézte, egy-két történeti reflexio is az övé s gyakran érintkezett a szelletes íróval, ki rá sokat tartott. De Gerandoné pedig több ízben levelez vele irodalmi ügyekben.

Külsőleg is a régebben hanyag külsejü mindinkább átalakul s ha divathőssé nem is lesz, nemsokára ő szabja meg a divatot.

Az 1847-iki nevelősködési pálya alatt is folytonos érintkezésben volt az egyetemi ifjakkal, a clubokkal s mig egyfelől fiatal leánykákba plántálta a forradalom csiréit, elvtársaival buzgón művelte a fiatalság kedélyét a társadalom terén.

VII.

Hősünk szerepelni kezd. Az ifjúság élére áll. Bizonyos zsbongás, előérzet szállja meg az ifjúságot. Tenni akar; maga sem tudja mit, de vére pezsdülésre nógatja. Az országgyűlési pártok szervezkednek. A nemzeti ellenzék hatalmasan lép föl, hódít mindenfelé. Kossuthot uralja a közvélemény. Időket élnek, melyek emlékezetére még oly democritosi férfiúnak is, mint Pulszky Ferencz „melegebben lüktet a vér ereiben.“ Minden phrasis készpénz, forradalom kell mindenkép. A fölszin pedig csöndes. 1847-ben alig van valami nesz, az anyag gyülik folyvást, nem igen álmodja senki, hogy vér és vér lesz mindenütt.

Muzeumi foliánsok közepette, két vékony füzetke akadt kezünkbe. Czimök: A magyar forradalom napjai, írójuk Nyáry Albert. A könyv kortörténet akart lenni, tükör lett belőle. Hangjáról érzik a fiatalság gondolkodás módja, mintha a Fillinger kávéház asztaláról fejtegetné valaki az emberi szabadság örök elveit. Az első füzetet Vasvári Pál arczképe pompásítja. Ékes magyar ruhájú, óriási kokárdájú, alig pelyhedző csinos ifju, fehér tollas Rákóczi-kalpagot tart a kezében. Mélázó tekintete alig árulja el, hogy domboru homloka mögött „magyar“ republikánus eszmék forrnak. A kis Kossuth,

vagy kis Demosthenes — mint nevezék — dicsőségét zengi e füzet. A mámor, mely elbódítá megannyit, a lelkesedés, mely elhitével velök komolyan, hogy Pest az a pont, melyről Európát kimozdítják, lengi át minden sorát e műnek. Ez álom, képekben. E rajongó lelkesedésben tünt ki leginkább Vasvári Pál, az ifjak vezére.

Márczius 15-éről a komoly história akkép nyilatkozott, hogy a nemzet életbe vágó reformjait Pozsonyban a Kossuthék vitték keresztül. A pesti tüntetés — annak vették akkor is — használt, siettette az ügyet, nyomást gyakorolt Bécsre, de nem döntött. Hogy azonban az egyetemi ifjuságnak, a pesti igazán aranyos ifjuságnak e nap mindenkor szép, emlékekben gazdag napja marad — azt a történetíró sem feledheti.

A márcziusi események kitörése, az első kezdet annyi színben, annyi változatban adatik elő, a hányan részesek benne. Közvetlen szereplők előtt már csak tündéries álom, emlékeznek a nagy riadalra, testvéries ölelkezésre, fényes beszédekre, szép derék ifjakra, tüzes versekre. Bizonyos az, hogy az első mozgalom, a pesti egyetemi ifjuságtól indult ki. A fiatalabb írók, a városi lateiner-elem hozzájuk csatlakozott, Pestet fölviillanyozták s a kinevezett miniszteriumnak biztos talajt készítettek elő. Az ifjuságnak itt nem az az érdeme, hogy lelkesülten lánggra lobban, de hogy a mozgalom vezetésében activ szereplésétől el nem állott. Nem volt eszköz csupán, hanem elég ügyes, hogy érvényesült a sikerben is.

Már 1847 végén többen a helybeli ifjuság közül összeálltak, s egy olyan társulatfélélet alkottak, hol „ki-beszélhették“ magukat. Természetes, hogy szidták a kormányt, átkozták a kasztrendszeret, felolvasták egymás dolgozatait, kikisétálgattak a városligetbe folyton politizálva. A speaker szerepét Vasvári vitte. Szerette mindenki szép szaváért, bámulták olvasottságát s mint az már ifjak közt szokásban van „nagy“ embernek tartották. A kis társaság, melynek első elnöke Gál Ernő volt, több elnököt cserélt s lassankint központot képezett, mely köré lassanként az ifjaknak egész tömege csoportosul.

A gyűlések helyiségei minginkább szűkebbnek bizonyulnak. Az uri utcza-i Fillinger kávéház immár az „ifju Magyarország“ gyűlő helye. A ki ma a békés természetű, s tisztelettel legyen mondván füstös Schőja kávéházat, nyugodt közönségével maga előtt látja, alig képzeli, mint zavarták föl innen nemes Pest városát. E kávéház első tulajdonosa Privorszky volt, majd Pilvax következett rá, azután Fillinger. Mint átjáró házban kényelmes volt a közlekedés s az ifjak csakhamar oda szoktak. Így apostrophálja egy kortárs e jeles helyet: „A kávéház a szabadság templomává vált, melybe a lelkes ifjuság a szabadság Istenének járt áldozni.“ Ott, hol most a pénztár áll, azelőtt hosszú márványesztal volt felállítva: a tizek társaságának törzshelye. Az irodalom igazi, de fiatal akkori óriási: Petőfivel élükön ott magyarálták elveiket. Az ifjuság körülöttük gyüle-

kezék, hallgatta elmés beszédjüket, lelkesült a Petőfi versein. Vasvári, maga is író már, közibök elegyedett s összekötő kapocs vala az írók s az ifjuság között. Az íróknak eszmével, az ifjuságnak ifjúságával imponált. E helyen határozták el azután, hogy a pozsonyi ifjúsággal solidaritásba lépnek; Vasvári irt fel Pozsonyba ékes levelet, melyben — természetes — Micheletre való vonatkozással az egyetértő, kölcsönös, működő összetartás szentháromságát ajánlja föl nekik. A levél elveszvéen, Nyári másikat irt ugyanily szellemben, mondván, hogy: „a rablás után esengő Tirannus hadai reszkessenek!” Az antik história s a francia forradalom hasonlatai nagyon járnak abban a világban. Prometheus, Brutus, Caesar, Danton, Robespierre, a derék Dózsa György hazánk történetében, ezek még gyöngéd és szokottabb hasonlatok Jókai francia forradalmár, ugya hogy a regula kívánja. Ime De Gerando Ágost (a francia-magyar író) eredeti magyar levele Vasvárihoz:

„T. Barátom! Ma hallottam Jókait Robespierreről szólni. Mondotta, hogy tiszteli azt a hazafit. Hiszem, hogy lassan, lassan az egész világ ugy gondol(koz)ni fog; de eddig a többség inkább gyalázatosan beszél a conventi szónokokról. Láttam, hogy a mai hallgatók nem értették a Jókai gondolasát.

Azért bátor vagyok itt ujra irni ezen érdekes, gyönyörű szavakat, melyeken Danton szólt a nemzeti conventbe: „que m'importe ma réputation, que mon nom soit fletri, appelez moi bureur de sang, que la

posterité m'execre, mais que la France soit libre, que la France soit heureuse!"

Ugy a nemzeti convent emberek tudtak érzeni és beszélni! Igaz, hogy sohasem a világon volt nagyobb, tisztább, szebb hazafiság! Hány ember mindene és a becsület is a hazáért adni fogja?

Nem mondom, hogy ezek az emberek jól mindig cselekedtek: nem a kérdés. Mondani kell, hogy a *terreur* szörnyü rettenetes kormány mód volt, és igen könnyü ugy beszélni mostan csendes, béke időben. De ezen tiszta szivek örökösön, mint a legnemesebb hazafiság példányai lesznek.

Kérem legyen olyan szives ezen Danton szavait Jókainak olvasni, talán elfeledheti, mert avval lehet jobban magyarázni a convent nagylelkü szellemét, mint száz könyvvel.

Voltam a gyűlésben, mikor tetszett szólni és néhányszor éljen kiabáltam. De arról nem illik röviden beszélni.

A magyarok istenére
Esküszünk
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Ne tessék nagyon haragudni, ha magyarul irva, sokat hibáztam. Tudja már, hogyha magyaroson érzek, magyar-törökül, vagy török-magyarul beszélek. A magyarok istene áldja meg. Gerandó Ágost."

Pest, 848 elejéről.

A magyarul írott francia levél eléggé jellemzi az ifjuság, az olvasottak felfogását. A februáriusi párisi forradalom híre tölté be minden gondolatukat. A város a mellett nagyon nyugodt. A nagyméltóságú helytartótanács, a kamara, a hausherrek csak úgy működnek, mint előbb. Az ifjuság s a pesti ellenzéki kör azonban ébren várják a párisi híreket. Reform-lakomát határoznak a Rákos mezején, márt. 19-ére. Ezrenként írják alá a felhívásokat. Az ifjuság maga is kicsiben kezdi a reformlakomákat. Az ellenzéki kör csatlakozik e mozgalomhoz s XII. pontot állít fel, melyek tárgyalására márt. 14-én d. u. 4 órára nagy közgyűlést hirdetnek. Az ifjuság meghivatott. Megegyeztek abban, hogy e tizenkét pontot nemzeti kívánatnak tekintik, halasztásra célzó indítványt pártolni nem fognak.

Négy órakor d. u. roppant néptömeg állja körül az ellenzéki kör helyiségét. (Uri- és zsibárus-u. sarka.) Az ifjak a reformlakomán akarák az ismert XII. pontot aláírni. Szónokuk: Vasvári. Elsőnek áll föl. Csinos rögtönzésben a rögtönös petitionálást, vagyis a XII. pontnak a Felség vagy országgyűlés elé való terjesztését sürgeti. Udvari politika, Bécs, Metternich, Montesquieu, Michelet, őskori gigások: a sarkpontok; ezerszeres éljen, indítványát elfogadják.

Ekkor előáll a csöndes kedélyű Klauzál Gábor, és mindenben egyetért Vasvárival, csakhogy a dolognak nagyobb nyomatéka kedvéért jobbnak látná, ha a petitiót nemcsak Pest egy város, hanem az egész ország

irná alá. Ez okból közöljék e pontokat Batthyány Lajossal, az ellenzéki kör elnökével, ki az egész hazában gyűjtven az aláírásokat, hathatósban fogja azokat előterjeszthetni. Klauzál nyugodtsága, tekintélye döntött. A petitiót elhalasztották. Estig szónokoltak még, de eredmény nélkül. A sok beszédet semmi tett sem követé, beléfáradtak. A halasztás oly dolog volt, melylyel senki sem elégedett meg. Kivált az ifjuság zajongott.

Az egyetem tanárai eltilták őket a lakomában való részvételtől. Egy paptanár a moresből secundába akart tenni minden ötödik résztvevőt. Az aláírási ivateket beszédtek s felküldték a helytartó tanácshoz. Arról, hogy engedjenek, szó sem volt. Klauzált ugyan szerették, becsülték, de halasztásról tudni sem akartak. Este tömve volt a Fillinger kávéház. Ott volt az ifjuság színe-java, a fiatal írók mind. Asztalokra ugrálva, harsogó beszédek mondanak a késedelmezés ellen. Vidacs János (akkor harmadéves jogász) tettere hív föl. Vasvári organisálja az ifjakat. Egyszerre hire terjed: Bécsben kiütött a forradalom, Metternichet elüzte a nép. Örjön-gésig menő rivalgás tölti be az egész utczáat. A kávéházban ember ember hátán. Vasvári szól: . . . a vak buzgalom a mi zászlónkat (az ifjuságét t. i.) 1590 óta csak urnapkor hordoztatá végig a város utczáin. Barátim! most lesz az utolsó urnap: és fog történni az urnaszíne nek átváltozá sa . . . Amugy is éjfélre jár az idő, a lelkesedés fokonként nő. Petőfi a mellékszobában írja „Talpra magyarját“. Előbb Rajta magyar

czimet adja neki. Szikra Ferencz, a forradalom mindig képletekben beszélő prófétája, különben genialis ifju odaszól neki: barátom előbb talpra kell állítani a magyart, azután rajta.¹⁾

Éjfélkor Vasvári újabb lelkesítő beszédére a kávéházi ifjuság tette szánta el magát. Mit csinálnak majd, azt kevesen tudták, tán senki. Ezer szerencséjökre vezérekre hallgattak. A tömeg tudott még engedelmeskedni. Beszéltek ugyan már vörös köztársaságról is, jakobinusok is akartak lenni néhányan, de platonikus érzélgéesen tul senki sem ment.

Éjfél után eloszlott a társaság legnagyobb része. Kisebb csoport ott maradt. Az éj gyorsan tölt el. Petőfi éjfélután hazament, de már kora hajnalban a kávéházban termett. Reggel hat órakor Sükei Károly nagy merészen az uri- és kigyó-utczák sarkára kiragasztja a XII. pontot. Nagy merészség volt tőle, mert különczködéseért sokan bolondnak tartották. Amint a pontokat az utczasarkán magyarázgatni kezdé, egy kém őrültnek akarta deklarálni. A nép azonban rárohant s megvédte Sükeit. Ezalatt Bulyovszky Gyula, Jókai Mór, Petőfi Sándor és Vasvári együtt tanácskoznak. A XII. pont közül a X. és XI-et, mely mindkettő a magyar katonaságról szól, egyesítik, XI. pontnak pedig az állami foglyok kiszabadítását veszik föl.

„Vasvári ezalatt, kinek tullekesezésében szokása bottal hadarászni, mintha mindannyi csapással ugyan-

¹⁾ Szentanu G. Ernő ur közlése.

annyi bureaucratát váгна le, történetességből az épen kezében forgó botnak törét dobta ki, a tör éjszak felé nyugotnak esett.

„Barátim ez jó jel“ kiáltának most mindnyájan, a tör Bécs felé röpült, háromszázados szenvedéseink kutforrásához! A négy ifju karon ragadá egymást, egymás keblére hullt, a honnak szebb jövőt sejtve, az elnyomatásnak megbosszulását remélve, élvezték ők e pillanatban életüknek legédesebb perczeit.

„Rajta barátim,“ mondá elhatározott hangon Petőfi és lelkesültségükben magasztosulva, erősbülve rohanak a feltett pontokkal a Fillingerbe.¹⁾

Jókai kezdte meg az actiót. Az ijuságnak előadta röviden, de erélyesen a XII. pontot. Petőfi elszalja a „Talpra magyart.“ Esküt tesznek s megindulnak társaikért, kik az egyetemen — csodálatosnak tetszik ma — előadásokat hallgatnak. A hatvani utczaí orvos-tanulókat keresik fel. Berontanak a termekbe. Vasvári elől: „Le a tanítói zsarnoksággal,“ kiáltja. A tanárokat ledictiózzák, az orvosok megesküsznek Petőfire s mennek a mérnök hallgatókhoz. Ezek tanárai egyenesen megszöktek. A mérnökökkel a jogászokhoz megy a már nagyszámu tömeg. Itt épen az öreg Tipula tart nagy-képü előadást. Vasváriék berohanva a szabadságot életetik. Nagy cylinderét erre fölteszi a jó öreg professor. Egyik dévaj hallgatója hátulról leüti: mire Tipula kétségbeesetten fölkiált: „Uraim! kiűtött a for-

¹⁾ Nyáry Albert közlése. 381.

radalom." A professorok a világ végét látták bekövetkezni. Mindent ráhagytak. A bölcsészekkel egyetül-vén az egyetem téren megindult a szónoklatok árja. Nagy néptömeg gyült össze. A censorokat lámpásra akarják akasztani. Erre feláll a moresből secundát kapott fiatal Vidacs s azt indítványozza: „foglaljuk le legelőször is a nyomdákat. Dicsőbbel rem kezdetjük meg a mai napot, mintha a gondolat közlekedésének szabad tért nyitunk. Utánam!" S rohannak a nyomdához. Es pedig a hatvani utczai Landerer-féle nyomdához. Vasvári, Jókai, Petőfi Landerert rákényszerítik a censuráztatlan Petőfi-kézirat kinyomására. $\frac{1}{2}$ 12-kor Irinyi széjjel szórja a még nedves példányokat. A többi esemény közismeretes. Elsőben fényes beszédek, a pesti magistratus, esernyős menet Budára, a helytartótanács megijed, (közjólleti bizottság, vagy mint itt nevezték közbizottság, alakul, (Táncsics Mihály kiszabadittatik), melynek Vasvári is tagja lesz. Mint ennek tagja hódítja meg a márcziusi napok folytán fővárosunk közönségét.

VIII.

Márczius 16-án a közcsend-bizottmány elkezdé működését. Eleinte következő tagjai voltak: Rottenbiller Lipót elnöklete alatt: Klauzál Gábor, Egressy Samu, Nyáry Pál, Irinyi József, Staffenberger István, Molnár György, Vasvári Pál, Petőfi Sándor, Gyurkovics Máté, Kacs Kovics Lajos. Később ötven tagra egészítették ki a bizottságot. Az az érdeme mindenesetre meg volt, hogy a miniszterium Pestre jöveteléig a fővárosban rendet tartott, s a csőcseléket elriasztotta a garázdálkodástól. Igaz ugyan, hogy minden bizottság, vagy sokfejú választmány csak a szép szót szaporítja, az történik rendszeren, a mit egy-két tevékeny ember akar. Itt is Klauzál s Nyáry Pál vitték a főszerepet. A bizottság tagjai közül Nyáry legtöbbre becsülte Vasvárit, ki egyszerre a fővárosi nép kedvenczévé vált.

Márczius 18-án a főváros küldöttsége Pozsonyba érkezett, a tizenkét pontos petitiót az országgyűlésnek átnyújtandó, kérvén azt, hogy székhelyét Pestre tegye át. Vasvári is küldöttségi tag volt. Pozsonyban hamar megbarátkozott az országgyűlési ifjakkal, beszélt nekik világszabadságról s valamennyit polgártársának szólította. A sétatéren találkozott Széchenyi Istvánnal, ki épen a gyűlésből jött. Vasvári odakiált neki: „Bon jour

citoyen Széchenyi!“ — „Bon jour sansculotte Vasvári!“
válaszolá Széchenyi. Az ifjúságnak tetszett nagyon a Vasvári modora, ki minden áron a forradalom színezetét szerette volna minden dologra rásütni. A nagy többség a forradalomnak még csak nevét sem szerette hallani. Mikor egy bankett alkalmával Vasvári nagy lelkesedéssel lekapja fejéről vörös bársony kalpagját s azt kiáltja: „Uraim ez a forradalom bársonykoronája.“ Gajzágó Salamon feláll s mint jó barátja, loyális szellemben akkép válaszol: „hogya tudná, hogy Vasvári forradalomra törekszik, szivéből tépné ki.“¹⁾

Kossuth is a 19-én déli 12 óra or tartott kerületi ülésben menten minden dicsőítő hajlamoktól, a főváros küldöttségét fényes beszéddel üdvözlé ugyan, de hangsúlyozza, hogy az országgyűlés tudni fogja önálló nézeteit érvényesíteni. A parlamentben, nyílt ülésen fogadják a deputatiót, de közvéleménye a követeknek, hogy a pesti forradalom nem egyéb nagy tüntetésnél. Pozsonyban előbb hire terjedt, hogy Pesten kikiáltották a republikát, de biz' attól senki sem ijedt meg. Meg kell említenünk, hogy a nádor is fogadta őket.

Pesten azalatt az ifjúság aranynapjait élte. A közcsendbizottmány a tekintélye veszített helytartótanácsot pótolta. Eltekintve a sok gyűlésezéstől, szónoklatoktól, melyek lelket öntöttek a népbe, csinján ment minden. Az egyetemen Pázmány Péter arczképét kidobták a gyű-

¹⁾ G - ó S - n közlése.

lésteremből, az ifjak fegyveres szolgálatukat ajánlák a bizottmánynak, de a rendet nem zavarta meg senki.

Vasvári Pál vezeti a miniszterium megérkezéseig a hivatalos népszónokiság tisztét. Ő lelkesedésből volt forradalmár, nem vette észre, hogy azok a régi tapasztalt táblabírák bizony jobban értik a néppel bánást, mint ő a tüzvérű szabadságszónok, kit imádnak, tapsolnak, de elvégre is csak eszköznek használnak. Mikor Pestre hazatért a pozsonyi küldöttséggel, a muzeum lépcsőházának hirhedt fokáról tette feledhetlenné nevét. Régi jó pestiek máig elevenen emlékeznek arra az általános viharos hatásra, melyet e diszruhás ifju beszédeivel előidézett. Tüzelte a népet az utcán, ne bízzék Bécsben, mindig kapott alkalmat, hogy a nemzeties forradalomra tüzeljen. A közcsendbizottságban: ő, Jókai és Petőfi egész kis országgyűlést jeleneteznek. Mart. 27-én a választási censust vitatták meg. Jókai conservativebb, ő bizonyos állandó mértéket óhajt s a proletariattól fél. Petőfi csak azt üzeni Pozsonyba, hogy: tiszteld a jogegyenlőséget. Vasvári theoriákat állít föl, s bár a census mellett van, minden osztályt egyformán kíván részesíteni a „szent“ jogban.

Nem lehet tagadni, hogy ez izgató szónoklatok lelket öntöttek a polgárságba. Nem hatott mélyen, de föl-zavarta az aludt vérű kedélyeket, ébresztett. Vasvárit mindenki ismerte, a Fillingerbe intézik leveleit barátjai, minden kézmives új találmányát, minden fűzfapoéta rossz versét — pereze kiadásra — neki ajánlja. A „pol-

gártárs“ a legtökéletesebb ember, sőt még Szabó Sándorné asszonyom onnan hazulról büszkélkedik, hogy mégis tudta ő, hogy Pali öcsce menti meg a hazát. A forradalmi — bizony gyakran gyöngé — satyra egész kis gyűjteménye Vasvári köréből került ki. A Metternich s a szabadság Miatyánk, a bécsi élczek, az udvart gunyoló phamphletek a kiválóbbak. Károlyi Lajos Vasvári tanítványa fiatalocska ember: Metternich Bécsből üzetése czim alatt meglehetősen gyöngé o d á t irt. Érdekes benne ez a passus:

Most Bécs utczáin zörög a hintó
S ő felségét viszi hat tüzeslő.
Talán a néptől fél és fut a király?
Oh nem . . . a hintó egyszerre a nép között áll,
S nagy éljen közt beszédet tart
F e r e n c z J ó z s e f, ki meglátogató a magyart

A pozsonyi országgyűléssel szemben bizonyos gunyt használtak a pesti ifjak, s a „mártius 15-ike“ Vasvárit hivei közé számítá. Az udvar eredményei oly nagyok voltak, hogy a higgadtak sem biztak benne. Metternich teljes bukásában nem hittek. Oly nagy volt a félsz tőle, hogy őt vélték rejleni mindenütt.

Ime korjellemezésül Vasvárinak mint néptribunak martius 29-én tartott beszéde, melyet a forum musealen adott elő.¹⁾

„A pesti nép ünnepélyes deputatiót küldött Pozsonyba, s a küldöttségnek meghagyá, hogy ez a 12

¹⁾ Stenographiából.

pont törvényszerű szentesítését kieszközölje. A küldöttség megjelent Pozsonyban. Számra nyolczvanheten valánk; de közöttünk a papságtól kezdve az utolsó favágóig minden néposztály képviselőt birt. Midőn az ugynevezett országgyűlés előtt megállánk: jól jegyezte meg egy barátom, hogy a népet e küldöttség jogszerűebben képviseli, mint ama hongyülés, melynek tagjai nagyrészt csak önmagukat és saját érdekeket képviselik. E küldöttségnek meg volt hagyva, hogy azonnal Bécsbe is menjen el, s a nép kívánatait a királylyal irassa alá. — Azonban bennünket Pozsonyban azon hirrel leptek meg, miszerint „Bécsbe menni többé nem szükség, István kir. helytartó teljes hatalommal van felruházva, s a mit ő megszentesít, azt többé nem szükség Bécsbe vinni.“ . . . Mi kaptunk a mézes szavakon. Azt vélők, hogy ezáltal leginkább van biztosítva nemzeti függetlenségünk, hogy többé nem is szükség Bécsbe mennünk.

Azóta napok és hetek teltek el. Mi a csalódás mámorában többé ne ringassuk magunkat! — Az adott szó ámitás volt! az ígélet csalás! — Ne csodálkozzatok ezen — a bécsi politika 300 év óta e két bünszón sarkallik

A kir. helytartó nem független Bécstől; ő csak eszköz, mely a cabinet által elég könnyelműen játéktárgyul használtatott e nemzet ámitására!

Tudják meg önök, hogy Metternich Bécsben van, s alattomosan ellenforradalmat akar előidézni.

E fekete lelkü embernek egész élete oly égbe-kiáltó, hogy ez bosszura hívja fel Európa minden nemzeteit! — Ezen ember a kivivott népszabadság terét vérpiaczczá akarja változtatni. A legyilkolt honfiak sápadt arczán akarja látni a sárga színt, melyet a nemzet utál, gyűlöl; mert az a halál baljóslatu színe . . . És akarja e sápadt arczu halottak fölött újra szétterjeszteni az absolutismus fekete sátorát, hogy az örökre elzárja az igazság napsugarait a nép szemei elől. Ezen ember nemzetünket igavonó állattá akará nevelni, kizsákmányolta kincseinket, vadszomjasan itta nemzetünk véré, s meg akarta a magyart a j á t z s i r j á b a n fojtani.

És ezen ember újra Bécsben van, újra szövö titokban egyes szálait a hálónak, melybe nemzetünket zsákmányul akarja behorgonyozni.

De istenemre mondom! ezt tenni most többé nem sikerülend. A zsarnoki cabinet megbukott, Metternich ennek romjai közt vajudik, s ha ugy akarja, ha bennünket kényszerit: mi még egyszer megrázandjuk e b ü n c s a r n o k oszlopait, mint Sámson az izralitáknál, s Metternich minden assecláival együtt örökre el lesz temetve. E földön bün nem marad megboszulatlanul!

Hogy Metternichnek többé nincs jövője, mutatja ezt az ő gyáva, alattomos ármánykodása, melynek egyes nyomait naponta fedezzük fölfelé . . . ő a művelt Európa népei előtt nyilvánosan többé ki nem mer lépni. Ő tanítványaival együtt olyan mint a bagoly. Csak addig ur

ő, míg sötét van, csak a homályban tud a bagoly halmaskodni . . . s a gyáva, ekkor a madarak királyának képzele magát; mert az alvó madarak nem háborgatják őt, s szabadon engedik repdesni.

Európa népei felébredtek: a sötétség baglyainak kora lejárt. Visszatérhetnek faoduikba! . . .

Polgártársak! A bécsi cabinet vakon rohan önvészte felé. Hadd rohanjon! Mi nevetni fogunk, midőn az európai népek gunyakaczaja közt maga szegi nyakát önmagának . . . Így legalább a népet megmenti a hóhér szerepétől . . . A fekete sas egyik fejét szerencsésen kitekerték már Lombard-Velenczében. Ausztria ott is ígért, királyi szót adott, s azt utóbb gyalázatosan megszegé . . . Azt gondolta, hogy lektüzi a népet. Nem tudja, hogy a nép halhatatlan, hogy ezt kigyilkolni nem lehet. — Az olaszok kikiálták a respublicát, s Radeczkyt a tiroli hegyek közé kergették . . . De ez a Metternich süket és vak, se nem hall, se nem lát. És mégis ez a bécsi cabinet sugója. Ez mindig mondja a magát, a dinastiáról, az uralkodó házról, s az uristen adta jogról, s a többiek még most is utána beszélnek. — A színház lángba borult, de a vak sugó ezt nem látja. A nép halált rivalg a gyilkos színészekre, de a sugó ezt nem hallja, ő még most is tovább beszél a szerepeket.

Végezd be, ha kedved úgy tartja! — Az utolsó jelenet következik. De ne gondold, s ha halálad óráján

zsarnoki nyugalommal fogod kérdezni Neróval: „Jól játszottam-e szerepemet?” — Felelni fog neked erre a nép. Nem szükség mondanod, hogy tapsoljanak . . . Ők tudni fogják, mit kelljen tenniök.

Az ausztriai ház nem akar megválni ezen ember-től. Ugy van vele, mint a pelikán, mely kedvencz fia számára önkeblét szaggatja fel, s azt saját vérével táplálja.

Tegye, ha neki úgy tetszik.

Eddig Metternich Ausztriának gyomra volt.

Ez által akarta fölemésztetni a birodalom népeit.

Azonban e népek megfeküdtek a vén német gyomrot, s hánytató nélkül is vissza fogja azokat adni az életnek.

Krakó és Olaszország már kiszabadult, mint Jónás proféta a czethal gyomrából . . .

A példa néma hatalommal bír . . .“

Vasvári socialistikus beszédei a pesti munkásokra nagyon kevés hatással voltak. Nem értették. Michelet helyett, ha a czéhmesterek felakasztását indítványozza, az jobban csengett volna fülükbe. A hirtelen átmenet czéhrendszerből iparszabadságra, különben eléggé megbosszulta magát.

Pest megye irányt adó emberei a főváros igazgatásában s küzdolgozók intézésével voltak elfoglalva, a megyeházán, addig a derék urambátyámok csak eligazitották a megye szekerét. Hogy is kívánhatta tőlük a szeles ifjuság, hogy a dolgok új rendjébe rögtön belé

törődjenek. Az adóügyi vitát sokan hallgatták, köztük Vasvári is. Egy humoros jegyzetében ezt írja a gyűlésről:

„Oly szerelmeseknek mutatkoztak a dicába, hogy nagyon féltetem őket, netalán deputátiót neveznek ki, mely rögtön Párisnak vegye utját, hogy ott a dicső dicát a nemzetgyűlésnek kegyébe ajánlják. Mindenik elmondta mit tud a dicáról? hogy a legjobb kecskeméti diák sem tudhatja jobban a hidelbergai katekizmust.

B... Pál azzal kezdte a dictiot: fel kell venni a kölcsönt. (Arról is szó volt.) Innentul végtül végig ugy összeteremtettézte azt a prágai harambasa Windischgrätzet, hogy az a baka, ki a budai várban kezdvén káromkodni a pesti hidfőnél mondaná rá a t.....t, oskolába járhatna hozzá.“

E kedélyes s őszintén lelkes világban az volt a legszerencsésebb, ki a pillanatok gyönyörűségét tudta élvezni. Vasvári uszott a mámorban. „Irányeszméi“, melyeket az 1848-iki Életképekben tett közzé, arról tanuskodnak, hogy ő komolyan hitt az általános szabadság bekövetkezésében. A deákság két részre szakadt: a nagyobbik rész a nemzeti őrsereg zászlai alá gyülekezett, a többi az új cultusminisztertől várta boldogulását. Vasvári folyvást összetartotta őt, pontokat iratott velök, mit követeljenek. Egyetemök emancipációját Bécs alól, szabadelvű elrendezést, az egyetemi jóságok felelős kezelését, tanítási és tanulószabadságot, a tanári állomásoknak nyílt pályázat utján való betöltését,

a testgyakorlatok részére külön intézetet, a régi egyetemi tanárok nyugdíjaztatását, díjtalan szigorlatokat s a néptanítók sorsának javítását. E pontozatokat elküldték a leendő közoktatásügyi miniszternek.

Ápril elején a forrongás komolyabb alakot öltött. A dicső proletariatus — mint egyizben Vasvári kifejté — ápril 2-án az ő kabátját is ellopta, úgy, hogy most már nemcsak beszélni, hanem tenni is kellett. Jókai az ifjúságot kérte fel a rend fenntartására, mire azonban szükség nem volt. Elvégezt: a közcsend-bizottmány. Mindazáltal a villamos szikra könnyen kigyulhatott volna s ha a miniszterium alakulás bonyodalmai gyors végöket nem érik, Pest is megéli a véres forradalmat.

A miniszterium ápril 11-én Pestre érkezett. Örömradiállal fogadják. Vasvári az ünnepi szónok, ezeket mondta:

„Tisztelt miniszter urak! A budapesti nép nevében jelentem meg önök üdvözetére. Nem kaszt, nem párt, nem felekezet bizott meg e feladattal, hanem a nép, mely 160,000 szabad honpolgárból áll.

E nép egész délután itt várakozik s ez által megmutatta, hogy nemcsak lázongni, hatalmaskodni tud; hanem várni és tűrni is ott, hol azt a körülmények igénylik. — A Hunyadyak őskorában Szilágyi Mihály állt a Dunán, s a negyvenezerből álló fegyveres nép megunta a várakozást s türelemvesztve mondta ki, miszerint a sokaság akarata szent, a nép szava Isten szava, s azért éljen Mátyás király.

Most e néptömeg hasonló elszántsággal szentesíti meg önöket, polgártársak! s komoly, de szívből fakadó lelkesedéssel kiáltja, éljen az első magyar felelős miniszterium!

Nekem e pillanatban szebb feladatom nem lehet, mint néhány vonással ecsetelni a nép jellemét, mely most önöket keblébe fogadja. E nép főérdeme az, hogy nemcsak tenni, nemcsak cselekedni bír, hanem a tettek mezején önmagát bírja mérsékelni, s az indulatok vad-hullámai által örvénybe nem sodortatik. E nép törvényeket hozott és végrehajtott önhatalmából, mert ez a forradalom menete, szokása, feladata. S ha leendne ember, ki bennünket e mozgalomban gátolni merjen: az egy loyális népet ingerelt volna boszuállásra, s magát vetendené oda áldozatul a tömeg dühének Azonban mi elleneinket nem leküzdeni, nem kigyilkolni, hanem megnyerni akarók.

Vannak pillanatok, midőn meg kell szakítani a multnak lánczait, midőn felejtetni kell az aprószerű sérelmeket s egész figyelmünket egy magasabb tárgyra kell irányoznunk. Ily pillanatnak hittük mi márczius tizenötödikét. Mi a hatalmat akartuk a nemzet számára megragadni s a bécsi beauraukratia bérlett szolgálait s engedelmes gépeit komoly figyelemre sem méltattuk. Veszni legyőzve, veszni küzdelem által még nem szégyen, de veszni elmellőzve, kigunyolva, megvetve, ez a halál kinosabb, legnyomoruságosabb neme, — s ők így vesztek el.

Mi nem akaránk az európai átalakulás játékából kimaradni, mint könnyelmű apáinkkal történt a nagy francia forradalomkor és a juliusi napokban.

A nemzetben mindig szükség van teremtő erőre, hogy a világalkotás isteni művét folytathassa; de vannak pillanatok, midőn főszerepet játszik a romboló szellem. Így történik ez magában a rendszeres természetben is. E Dunavize most csendes, nyugalmas; habjai lassan hömpölyögnek — azért érkezett hozzánk oly későn e mai gőzös is, — de e folyamnak is volt forradalma, volt márcziusi korszaka. Élénken emlékezünk márczius tizenötödikére, (1838.) midőn e folyam kitört a türelem medréből s hatalmas árjaival előzönlé egész Budapestet.

A zabolátlan árviz romba dönté Budapest ószerű épületeinek roskatag falait, hogy azoknak romjain e nagyszerű paloták emelkedjenek, melyek szemeink előtt fénytengerben usznak . . . A budapesti árviz évtizedes napján az emberek imádkozni szoktak, hogy e vizözöni veszedelem többé meg ne történjék.

Az idén Budapest lakosai nem imádkoztak, hanem a tény mezejére léptek; kitörtek a türelem medréből s hatalmas hullámaikkal megrázkódtatták az egész Budapestet, mint tiz év előtt a felbőszült Duna, az idén leromboltattak a bécsi burokratia és absolutizmus intézményei, földre sujtattak mindazok, mit a zsarnokság 300 éven át épített. Azt hisszük e városban a hatalomszót ezentul csak az említse, ki a nép nevében beszél

és csak akkor említse, midőn magáról a népről beszél.

Mi előkészítők az utat, hogy ti polgártársaink, tisztelt miniszter urak ; e romok felett építhessétek fel a szabadság dicső csarnokait. Forradalmi mozgalmaink épen egy holnapig tartottak, de e nép úgy tudja magát mérsékelni, miszerint ez éjen egészen lecsendesül és holnap már visszatérend a polgári élet magányába. E nép most kezeitekbe tesz egy forradalmi hatalmat, s felelősségtekre bizza e nemzet sorsát. Ti egy ujjászülett, egy hatalmas nemzet előtt fogtok számolni eljárásokról, s azért a haza szent ügyét figyelmetekbe ajánljuk !“

Az ideiglenes állapot most egyelőre megszűnt. A népszónokból kis időre beamter lesz.

IX.

A mártiusi napok izgatásai közben Vasvári nem feledkezett meg teljesen író hivatásáról. Journalistikai működése mellett történeti Névtárához is gyűjtötte az adatokat. Hisz beszédeinek hatása főképp a szépen elmonlott történeti hasonlatokon sarkallott. Az ifjuság kis Horvát Istvánjának tartotta s nemcsak a muzeumi lépcsőknél, de a katedrán is szívesen hallgatta volna őt. Eötvös József, ki a miniszterek közül első érkezett Pestre, az egyetemet ápr. 2-án meglátogatta, fogadta a hallgatók küldöttségét s kívánataikat teljesíteni ígérte. A tanárok most már szabadelvűbbek akartak lenni hallgatóiknál, de az ifjuság a nem rokonszenvesek eltávolítását követelte. Eötvös kedvesen szólt hozzájuk, de szavainak értelme, — kiri a phrásisok árjából — mégis csak az, hogy a hazának inkább tanuló, mint politikus ifjakra van szüksége.¹⁾

Vasváriban népszerűsége felkelté az ambíciót. Az ifjak is kívánva kívánták tanáruknak s egy küldöttség megkérte Eötvöst, hogy nevezze ki. Eötvös, ki az izgatásnak s így Vasvárinak sem volt barátja, tapinta-

¹⁾ E látogatás leírása bőven P. Divatlap 848. 443 l.

tosan azt felelte, hogy nyilatkozzék Vasvári irásban. Vasvári megtette, s erre következő érdekes levélváltás történt.

Vasvári beadja Történeti Névtárát s ezzel a megjegyzéssel kíséri:

„E történeti munkában, mint kezdetéből kitűnik, ki lesz meritve honunk történeti tényeinek legapróbb része is; azért van legalább is 15—20 füzetre tervezve. Én tudom, miszerint 50 füzetnél is többet igényel a munka ily részletes modorban. De hazánkban ily szakbeli munka még nincs, s azért teljesen ki akarom dolgozni. — A kiadó ily zavargós körülmények közt ily komoly munka nyomtatását csak lassan eszközölheti, mert a sajtókat a röpiratok foglalják el. Képeket is csak később adand. Remélem, miszerint történeti ismereteim mutatványául elég leend a két füzet addig is, míg a többi következendik.

Jelenleg a világtörténetből az első francia forradalom terjedelmes kidolgozásán működöm. Vasvári Pál.

U. i. A tanári szék engem biztosítana a történetek szaktudományának s komoly munkákon fognék működni. Ne kinszerítsen tisztelt miniszter ur! hogy e fáradalmas pályát hálátlanok kell nyilvánítanom — mert kilátást nem nyújt — és oda kelljen lépnem az időszaki sajtóhoz és aprószerű tárgyakra forgácsolni erőmet. En 3 laphoz is voltam szerkesztőül felhiva: de nem fogadám el; mert mint izgató a haza jelen körülményei közt nem akarok fellépni. És visszatértem csa-

ládi tűzhelyemhez a históriához. Meddig maradhatok itt, azt sok tekintetben tisztelt cultusminister ur döntendi el.“

Eötvös erre következő sajátkezűleg írott magánlevélben felel. Megjegyzés nem kell hozzá, annyira világos. S ha a dolog érdemleges részét tekintjük, s igazságosan akarunk itélni: Eötvösnek igazat kell adnunk. Levele így szól:

„Mint hogy a történettudományi tanárságra nézve, mielőtt az egyetem összes szerkezetében a legszükségesebb változások nem történtek, a jelen iskolai év alatt, semmi újabb rendelkezések történni nem fognak, Önnek írásban kijelentett kívánatát sem teljesíthetem. A jövőre nézve — a mennyiben tisztelt uraságod a tanszék elnyerését később is óhajtáná — utmutatásul kijelentem: *hogy valamint minden jól rendezett egyetemenél, úgy a Pestinél is rendes tanárrá ezentul csak az fog ki neveztetni; ki vagy valamely szorosan szaktudományi munka által magának általánosan elismert irodalmi nevet szerzett, vagy az egyetemenél és akadémiáknál magát mint privatdocens már kitünteté, s hogy mig hivatalos működésem tart, én e szabálytól — mely minden önkénynek legjobb óvszere, — soha eltérni nem fogok; bármily nagy legyen is azon vélemény, melylyel egyes tanszékeket kívánó egyedek képessége s jeles tehetségei iránt viseltetem.*

Hazafiui tisztelettel

alázatos szolgája

Eötvös József.“

Félt Vasváritól, hogy az ifjúságnak nemcsak a történetben lesz tanítója. Meg kell azonban vallani, hogy apr. 14-ike után Vasvári nem izgat már többé. A miniszterium tevékenysége elé a maga részéről apró akadályokat nem gördit, sőt inkább az akkori clubbokban a mérsékeltabb elemekkel tart. A kézművesek s iparosok „szocialis” oktatásáról lemond, megvallja ma, hogy a theoria nem vezet mindig gyakorlati sikerre. A sajtóban a „hevenyészett” törvények ellen ir ugyan, de soha a kormány ellen. A közcsend-bizottmányban megismervén tehetségét, az egyes miniszteriumokban tartott tanácskozmányokba őt is meghívták, s május, juniusban ő az, ki a munka jelszavát hangoztatja. Tevékeny részt vesz a budapesti nemzetőrség szervezésében. Nagy szó ez: fővárosi polgárok, békés családapák, pókos hivatalnokok, vitézi szatócsok, széptevő, de nem harcias kereskedősegédek és resonnírozó kapások katonai kiképzetése nehezebb feladat volt akármely ékes dikciónál. Népszerűsége — kivált a középosztálynál — nagy volt s így sok mindent csinyján elintézett.

Juliusban a pénzügyminiszteriumba nevezték ki titkárnak. Az 1848-iki kormányt kettős minőségben szolgálta: az adóügyi conferentiák jegyzője volt, másfelül pedig igénybe vették, mint lelkesítőt, toborzót. Már május havában akart Erdélybe menni. Leövei Klára ajánló levelet adott neki barátnőjéhez Ocsvay Ferencz művelt s igaz-magyar nejéhez, szül. Szatmári Borbálához. Vasvári maradt. Szeptemberben Somogyban, Tolnában s

Baranyában fordult meg, de csakhamar visszatért. Pesten Szemere is igénybe vette, Kossuth pedig gyakran s a horvát invasio alkalmával szeptemberben polgári futártisztként használja, mint a ki a hadi híreket hozza, kormányrendeleteket viszi.

E keserves állapotokat az ekkor folyton gyöngéledő zaklatott ifju, ki rózsás álmai után mást várt, bizony megunhatta. A tréfás kedélyü Dienes Lajos, kit Vasvári juttatott be fogalmazónak, hivatalos actára írja: „Nincs a táblabírónak józan esze (pedig csak az volt), felcsapok katonának.“ Nádosyt a haditanács elnökét ad-dig ostromolta, míg végre is bevették.

Vasvárit ezalatt vidéki ismerősei kéréseikkel ostromolják. Híre Csehországig jut s onnan egy igazi Vasváry, huszárkáplár a Gáspár századából, mint szerető öcscsét üdvözli. Nem kis érdeme Vasvárinak, hogy a felsővidéki orosz papsággal jó lábon állván, azokra határozott befolyást gyakorol. Popovics Bazil munkácsi püspök írta: „esküszöm az egy élő istenre, hogy Máramaros, Bereg, Ung, Ugocsa, Zemplén (melyeknek minden zugát bejártam) szlávajku magyar lakosai, e hazának rendithetlen fiai . . . ez egyedül megyei papságunk dicsősége, kik most a tett mezején, nem szájjal, de tettel mutatják meg hazafiságukat.“ S jó ezt tudnunk manapság is.

Vasvári a mily sokat ígért a márcziusi napokban: april után sokfelé működve, elforgácsolva erejét, csak kisebb körben mozgott. Organizálta ugyan a nemzetör-

séget, Döbrentei Gábor huszárdalait szétosztogatta közöttük, dolgoztatott, de maga sincs megelégedve önmagával. Voltak, kik gyávasággal vádolták, lám a hivatalnokok nagyrésze felcsapott katonának s ő itthon pihen.

„Hogy van az, — írja egy névtelen levél írója — hogy te most, minek utánna miniszterialis hivatalt nyertél volna, a Forradalmi csárdában (csarnokban) tartandó szónoklatokkal szépen elhallgattál, s hogy van az? hogy te, ki a hazáért utolsó csepp véredet feláldozni késznek nyilatkoztál, most szépen otthon csücsülsz, féltvén a bőrdőt a horvát határszéleken osztogatni szokott gyengédtelen golyócskáktól, denique te is csak olyan önérdékű szájhős vagy, mint sok más társaid, kik jövedelmező és sovány egoistai zseböket megtöltő, miniszteriális hivatalt nyervén, nevetik a világot, mert ők célukat, miután törekedének, elnyerték. Sokak véleménye.“
E levél írója elég gyáva volt, s nem nevezte meg magát. Mégis sértette Vasvárit mélyen. Megunta a lázas izgatottságot, pesti ismerősei lassanként szétozlottak, az ellenség közeledőben, — 1848-ban már ő is szabad csapatot szervez, kinevezik kapitánynak.

X.

A szabadságharczban több guerilla-csapat alakult. Nincs semmi ok, hogy érdemeiket kisebbsítsük. Vitézségöket, helylyel-közzel ügyességöket csak dicséret illeti. Mindamellet azt sem tagadhatjuk, hogy a katonás magyar szellem inkább a gyorsan, majdnem hihetetlenül rövid idő alatt csatára, hadra idomitott sorezredeknel nyilvánult. A guerilla ethnographicus viszonyok folyománya. Jó guerillák a pyranäi spanyolok, a montenegrói törzsbeliek, a rhodope-bulgárok s mozlimek, a cserkeszek. Azok a népek, hol a különleges természeti viszonyokon kívül, még az enyim-tied fogalma is kérdés tárgya; azok nem hódíthatók meg, azokat meg kell törni, vagy kiirtani. S e tekintetben az oroszok mentek elől jó példával. A cserkeszeket, hasonló fölfogásu s gondolkozásu guerillákkal támadtatak meg, félrablók-kal, kiket a sorkatonaság csak támogatott.

Szabadságharczunkban az erdélyi havasi háboruban lelünk erre analog példát. Nem tekintve a politikai s katonai balfogásoknak egész sorozatát, melyekkel e műveletek sikertelenségét igazolni lehet, meg kell valla-

nunk, hogy abban az ellenfél ügyességének s természetének is nagy része van. Igaz, hogy e havasi hadjárat csak kicsided mozzanat az egész harcz történetében, de Erdély számos magyarságának s nem kevés válogatott csapatnak közös temetője. Abrudbányát, Zalathnát a katona feledheti, de a jelen polgári nemzedék nem.

Vasvári e hadjáratban pusztult el. Megölték, mint a törbe ejtett vadat.

Vasvári a katonai pályát is ambícióval s erős tettvágygyal kezdi meg. Katonai könyveket olvas, belétanul a csapatszolgálatba, s már pesti nemzetőrkapitány korában Nádosy alezredes teljes meglegedésére végzi a katonai szolgálatot. Összeolvasta minden nép hadi történeteit s félév alatt theoretikus katonává lett. Azt a szigorú katonai szellemet, mely csak évekig összeműködő csapatoknál képződik, s néha bizony meg is csontosodik, a lelkesedés összehozta magyar csapatoknál hiába keressük, kivált a háború legelején. A kapitány ur óhajt, esedezik, jónak lát s helyett, hogy parancsolna, rendelkeznék. Meglátszik rajta az iró; napi parancsát így végzi: „főzzenek önök, foglalkozzanak; mert otium est pulvinar diaboli.“ Azután a kapitány ur, bár megtanulta a hadi historiát s megérté, hogy sikeres működést csak a közegek szigorú engedelmességével lehet elérni, gyakran bírál s mint már szokásban vala, bizalmatlankodik. Drastikus mondás ugyan, mit egy veteránunk e tisztikarról mondott, de találó: a fiatal lateiner tisztek közül egynek több bátorsága van,

mint száz oroszlának, de százban kevesebb engedel-
messég, mint egy kutyában.

Vasváriban forrt a harczvágy, maga akart csapa-
tot alakítani. A kormánynál tudtak népszerűségé-
ről, remélték, hogy szónoklatával derekas csapa-
tot fog összehozhatni. Amugy is elv lévén, hogy a ki
csapatot toborz együvé, annak parancsnoka is, Vasvári
önálló vezérkép működhetett. Az 1849. elején Debre-
czenbe ment s Bihar, Szatmár és Szabolcsmegyében
kezdí meg a zászlaja alá verbuválást. Még emlékeznek
ékes verbunkos beszédjeire, maig is sirnak az öregek,
ha rágondolnak. Vasvári az országnak épen azon a ré-
szén kapott toborzásra engedélyt, hol a kormány java
ujonczeit már régen kiszedte. Öregek, asszonyok, gyer-
mekek maradtak honn, aki birta, az már harczolt. A Rá-
kóczi csapatba tehát — így nevezte csapatját Vasvári
— már csak ifju legénykék jutottak. Barátja, ismerőse
sok volt az országban. Közülök választá csapata tiszt-
jeit. A kormánytól nyert elég bő segélylyel csapatját
rendkívül rövid idő alatt szerelé föl. Pedig futárkodása
közben heves lázbetegséget kapott, s 1849-nek elején
folyton küzködött vele. Emberekkel bánni tudása, csa-
patja organisatiójánál nagy hasznára vala. Pénz dolgá-
ban rideg pontossággal jár el mindig s mindenkivel
szemben. A hadügyminiszteriumnak, hadvezéreknek
nem is volt Vasvárival bajok. A lengyel csapatok, bár-
mennyi hasznot tettek is, pénz és élelmezés dolgában,
sok biztosnak fejtét őszíték meg.

Vasvári ápril havában paranesot vett, hogy Erdélybe induljon. Május 2-án Bánfi Hunyadra érkezett. Május elején a havasok alatt táborozó magyar hadi erő csakis cernirozásra volt elegendő. Vasvári csapatát századonként Meregnyó, Incel, Valko, Monostor és Ujfalú helységekre osztották el, ő maga majd itt, majd ott volt, többnyire Bánfi-Hunyadon. Még a zord tábori életben is olvasgatta classicusait; magát a respublica vezérének gondolá, ki a Vendée ellen harczol s leveri a vad csordát. A nyugat erdélyi havasokban nyílt lázadás dult. A havasi oláhok, móczok, Janku vajdájok alatt fölriaszták a védtelen magyarságot.

Nehéz ugyan még most tárgyilagosan itélnünk a véres eseményekről, mely inkább zsákmányért, vadállati fajdühvel vívott irtóharcz, mint katonai művelet. Annyi azonban már most is bizonyos, amit különben sokan akkor is váltig hangoztattak, hogy a havasi oláhság, mely természetes, kevéssel beérő, primitív, félig meddig nomád népség, a montaignardok minden jó s rossz tulajdonságaival, jobbára elvtelen, öntudatosan rosszat akaró vezérek ámitásának volt eszköze. A rablás- és prédálástól vérszemet kapva, a havas mentében guerilla-harczok kerekedtek. A katonák megunták az apró csipkedést máris, mikor május második felében Hatvani vitéz, de elbizakodott, vakmerő, de esztelen, politikus, de magyarhoz nem méltó következetlenséggel, Drágost meghazudtolva az oláhokra tör, s így e nép kezébe, mely az adott szó megszegését nagyobbra veszi

az emberölésnél, egyuttal morális fegyvert is ad vala. Abrudbánya romjai s annyi magyar teteme, pusztulás, nyomor jártak Hatvani diversioja nyomában.

Bem számolt a veszedelmes helyzettel s a havasi lázadást egy csapással akarta elfojtani. Terve mesteri volt, az elemek, melyek végrehajtásukat megkísérlendők valának, kitűnőek, csak az összeműködés hiányzott. A terv összefüggő lánczolatát képezi az egyes csapatok egybevágó működésének, a legkisebb eltérés megzavarja az egésznek sikerét. A terv következő: B. Kemény Farkas ezredes 4000 emberrel, 18 könnyű löveggel, s néhány röppentyü-teleppel Déva felől, Beke ezredes 2000 emberrel s 10 ágyuval Gyula-Fehérvár felől indulnak a hegyeken át az Aranyos völgyébe, Topánfalvára. Kemény mikor Abrudbányára ár, akkor Beke Zalatnán legyen s tartsa fenn a közlekedést Gy.-Fehérvárral.

Az oláhságot Tövis és Torda felől szintén magyar csapatok tarták szemmel, nehogy lerohanjanak. Keményekkel egyidejűleg Gyalu s Bánfi-Hunyad felől Zarzicki lengyel ezredes parancsnoksága alatt előnyomul; a gyalui s bánfi-hunyadi két osztály a Hideg-Szamos völgyében Mariselen kell hogy találkozzanak.¹⁾ Innen előre nyomulnak egyesült erővel s a Keményék üzte oláhságot szemben fogadják s bekerítik. A mőcszág e terv sikerülte esetén csak Bihar felé törhetett volna, de ott is készen várta őket a népfőlkelés. Ha ez a vasőv

¹⁾ Bem iratai közt.

egyszerre kezdi meg a bekerítés munkáját: nincs hatalom, mely a havasiakat az összetöretés elől megóvjá.

Legelőbb az a hiba történt, hogy Czech egymással ellenkező parancsokat osztogatott. A honvédek kitünő magoktartása daczára Kemény Farkas és Forró nem sokra mentek, s mielőtt még komolyabb új hadmenetről szó lett volna, az orosz invasió miatt másfelé: Beszterczére rendeltetett. Kemény visszavonulásával egy időben indult meg Zarzicki actiója. Bem ide is, és pedig jókor visszaparancsoló rendeletet küldött. Marisel Bánfi-Hunyadtól két napi járó föld lévén, ezek előbb indultak, mint a gyaluiak, kik oda csak 24 óra járásnyira vannak. A gyaluiak azonban idején vették a parancsot, míg a bánfi-hunyadiak vesztőkre elindultak. A rendelet elkésett. Zarzicki kapkodása, az általános fejtelenség, mind oly körülmények, melyekkel utólag magyarázgatták ugyan e balsikert, de már akkor késő vala.

A bánfi-hunyadi sereg állott: a Rákóczi csapat 4 századából, két nem teljes század honvédből, kiket Buzgó László százados vezényelt, a német legio egy századából, 20—25 huszárból, Draveczy kapitány alatt, velök volt egy három fontos ágyú; mindössze nem voltak többen hatszáznál.

Az elindulást megelőző napon július 7-én Vasvári Bánfi Hunyadon betegen feküdt. A táborig élet fáradalmait nem türte erős, de sokféle izgalmat viselt természete. Barátai, társai kérlelték ne menjen velök. Nem

hajtott rájuk. Legutolsó kézírata ekkor kelt. Sebes kézzel e sorokat írta:

„A csatatér színhelyére jöttem három hónapos betegeskedésem után, hogyha halnom kell, együtt haljak meg beteg hazámmal, vagy a hon felgyógyul engem is gyógyítson fel az öröm, melyet akkor élvezendek.

Itt járok a nagyszerű látvány piacznán; vizsgálom a haza embereit és gondolkodom . . . Itt létem olyan, mint Pliniusé az Aethna-kitörés rémjeleneténél. Ő . . . Ezek végső sorai. Rajongó a halálig.

Már ekkor őrnagy volt. Mindamellett nem bizott magában annyira, hogy a sereget vezényelni merje. Átadta a parancsnokságot Buzgónak, tapasztalt öreg, volt császári katonának, ki Vasvárit nagyon szerette.

Az expeditiót többen többféleképp adják elő.¹⁾ Annyi bizonyos, hogy rendeltetésök helyére a fontineli fenssikra megérkeztek, hol a gyalui tábornagy rémületekre nem találták. A cirkáló csapatot, melyet Buzgó a gyaluiak fölkémlésére kirendelt, az oláhok lekonzolták. A visszavonulás útját fatörzsekkel eltorlaszolták, a sziklákat elállják, embernek ott halálát kellett érni.

Négyezer négyszáz lábnyi magasságban visz az út a hegy gerinczétől lefelé. Két oldaláról nem lát az em-

¹⁾ Márczius 15. Évkönyv 86 l. Igen érdekes közlés Korányi: Honvédek Naplójegy. Horváth M., Kőváry s a Vasárnapi Ujság, 186°/₁. 1. évf.

ber egyebet sűrű borokánál, bozótnál. A hegy tetején van egy pont, nefelejts virágocskák környezik. ¹⁾

Julius 13-án az oláhok itt egy nagy szikla mögött várták a kis sereget. Vasvári elől lovagolt teljes diszben. Az első lövésre Vasvári lovát lötték le a támadók. A kis csapat eleinte szétriadt, majd Buzgó a rémitő kinos vizmosásos uton igyekezett torlaszt emelni az ágyut elfoglalni törekvő oláhság ellenében. Vasvári újra lóra kap, egy huszár átadta lovát, ekkor kézitusa elegendik a tiszerte nagyobb ellenséggel. Elesik Erdélyi százados, el egy hadnagya. Majd öt lövik mellbe s hosszas védekezés után elfogják. Nem irgalmaztak. Egy Tógyer Gavrilla nevű paraszt hitvány dárdával átszurta mellét. Vagy harminczan estek el e helyen. Ezeket levetkőztették s valószínűleg Vasvárival együtt közös sirhalomba temették. Sűrű fenyvesektől környezve jeltelen sirhalomban nyugszanak. ²⁾

Ez volt a sokat ígérő ifju végső sorsa. A rajongók s az idealisták mindig rokonszenvesek. Ha rajongásukkal egyéni bátorság, hősiesség párosul — tiszteletre méltók.

Legyen e rövid, töredékes tanulmány ideiglenes fejfa, melyet emlékezetéhez letűztünk.

¹⁾ Jókai szóbeli előadása után.

²⁾ Hory B. megczáfolja Kőváryt, ki azt állítja, hogy Teleki: Blanka Vasvári holttestét kiváltotta s a család sirboltjába temette volna.

TARTALOM.

	Lap.
I. Vasvári, tanuló korában	4
II. Vasvári, mint egyetemi hallgató	11
III. Vasvári s az ifjuság 1844—46	19
IV. Horvát István hatása	29
V. Vasvári a történetíró	37
VI. Vasvári, mint nevelő	46
VII. Mártius 15-ike	56
VIII. Mártius—Áprilisi napok 48-ban	66
IX. Vasvári, a forradalom hivatalnoka	79
X. Vasvári, mint honvéd; halála	85

Igazítás.

A 12. lapon pedellus h. értsd curator.

A 16. laphoz pótlólag, hogy több egymástól külön álló ön-
képző társulat lehetett.

Az 58 laphoz. Petőfi a Pillingerbe 48 elején kezdett járni.

